

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Nina Štrumbl

MLADINSKO
PRIPOVEDNIŠTVO
MATETA DOLENCA

Diplomsko delo

Mentor: redni profesor dr. Igor Saksida

Ljubljana, oktober 2011

ZAHVALA

V svoji diplomski nalogi bi se rada zahvalila vsem. Še posebej staršem in sorodnikom, ki so mi stali ob strani. Vzgajali ste me, vodili ste me in mi pomagali, da sem postala to, kar sem. Na poti odrasčanja ste me spodbujali naj nikoli ne odneham. Naučili ste me zaupati vase in mi pomagali pri uresničevanju zastavljenih ciljev in sanj.

Hvala tudi vam prof. dr. Igor Saksida za dragocene napotke, znanje in spodbudne besede. Hvala Vam za odlično mentorstvo, dragoceni čas in usmerjanje na poti do dokončanja diplomske naloge.

Iskrena hvala tudi vsem dobrim prijateljem, ki ste mi stali ob strani in me spodbujali, ko je bilo najbolj težko. Tega ne bom nikoli pozabila in bo za vedno ostalo v mojem spominu. Dali ste mi zagon in voljo, da sem vztrajala do konca.

Hvala tudi Tebi, da si mi stal ob strani in me imel rad takšno kot sem.

1 KAZALO

1	KAZALO	3
2	IZVLEČEK	4
3	UVOD	6
4	MLADINSKA KNJIŽEVNOST	8
4.1	OPREDELITEV POJMA IN POIMENOVANJE MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI	8
4.2	OPREDELITEV SODOBNE SLOVENSKE MLADINSKE PROZE	10
5	PRIPOVEDOVALEC IN PERSPEKTIVE MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI	11
5.1	OPREDELITEV POJMA PERSPEKTIVA IN NJENA DELITEV	11
5.1.1	<i>Resničnostna perspektiva</i>	13
5.1.2	<i>Parabolična perspektiva</i>	13
5.2	PRIPOVEDOVALEC	14
5.2.1	<i>Avktorialni (vsevedni) pripovedovalec</i>	15
5.2.2	<i>Personalni pripovedovalec</i>	15
5.2.3	<i>Prvoosebni pripovedovalec</i>	16
5.2.4	<i>Tretjeosebni pripovedovalec</i>	16
6	SODOBNA PRAVLJICA	17
6.1	KRATKA ZGODOVINA PRAVLJICE	17
6.2	KRATKA SODOBNA PRAVLJICA	18
6.2.1	<i>Kratka fantastična pripoved</i>	21
6.3	FANTASTIČNA PRIPOVED	22
6.3.1	<i>Temeljne značilnosti fantastične pripovedi</i>	23
6.3.2	<i>Fantastična pripoved na Slovenskem</i>	24
7	BRALNI RAZVOJ	25
8	PRAVLJICE ZA OTROKE IN PRAVLJICE ZA ODRASLE	26
9	MATE DOLENC IN NJEGOVO LITERARNO USTVARJANJE	28
9.1	ŽIVLJENJE IN LITERARNI RAZVOJ MATETA DOLENCA	28
9.2	BIOGRAFIJA MLADINSKIH DEL	30
10	ANALIZA PRAVLJIC IN MLADINSKIH DEL	31
10.1	MORSKA DEŽELA NA ŽELEZNIŠKI POSTAJI (1986)	31
10.2	VELIKA PTIČJA ZADEVA (1987)	34
10.3	GOLO MORJE (1988)	35
10.4	STRUPENA BRIGITA (1989)	38
10.5	LETEČA LADJA (2002)	40
10.6	MORSKO DNO PRIPOVEDUJE (2004)	41
10.7	ZABLODA LABODA IN DRUGE ZGODBE (2006)	44
10.8	POLNOČNA KUKAVICA IN DRUGE ZGODBE (2008)	49
10.9	KRALJIČIN LIPICANEC IN DRUGE ZGODBE (2009)	52
10.10	MAŠČEVANJE MALE OSTRIGE (2010)	55
11	PRIMERJAVA MLADINSKE LITERATURE MATETA DOLENCA Z LITERATURO ZA ODRASLE	59
12	SKLEP	60
13	VIRI	62
14	LITERATURA	62

2 IZVLEČEK

V diplomski nalogi sem se posvetila preučevanju mladinskih del Mateta Dolenca, ki je med mladinskimi pisatelji manj znan. Bolj znana so njegova dela za odrasle. Njegov opus mladinskih del sestavljajo zbirke kratkih sodobnih pravljic, namenjenih tako mladim kot odraslim bralcem. V na pogled preprostih kratkih pravljicah se skriva kritika družbe ter težnja po skrbi in ohranjanju naravnega okolja in živih bitij v njem.

Pripovedovalec oz. pisatelj ima odločilno vlogo pobudnika, ki se kaže in uveljavlja na različne načine. Ti so lažje ali težje prepoznavni in tako navezuje stik z bralcem. V zgodbah Mateta Dolenca se pogosto prepletata prvoosebni personalni in tretjeosebni vsevedni pripovedovalec.

Perspektiva v mladinski književnosti pomeni prevzemanje otroškega pogleda na stvarnost. Gre za povezavo avtorja in inherentnega bralca. Od vseh perspektiv se v delih Mateta Dolenca najpogosteje pojavljata parabolčna in resničnostna perspektiva. Elementi parabolčne perspektive vplivajo na nastanek fantastične pripovedi; to je vrsti pripovedne proze, v kateri se fantastične ali izmišljene pripovedne prvine kažejo v književni osebi, času, prostoru in dogajanju. V nasprotju z njo pa v njegovih realističnih delih prevladujejo prvine urbanega prostora in družbena ureditev tedanjega časa.

Ključne besede: slovenska mladinska književnost, mladinski roman, pripovedovalec, perspektive, sodobna kratka pravljica, fantastična pripoved

SUMMARY

The main focus of this dissertation is the collection of less known work by Mate Dolenc for young readers. His more known works are aimed to older population. The author's opus for young readers consists of collections of short contemporary tales which are intended not only for youth but for adults as well. Seemingly simple tales conceal aspiration for preserving nature and all living beings as well as criticism of the society we live in.

The author – narrator portrays the role of decesive initiator using various, more or less obvious methods in order to establish a connection with the reader. In Mate Dolenc's tales first person and omniscient third person narrative are often interweaved.

Narrative perspective in children's literature illustrates child's view on reality and establishes connection between the author and the inherent reader. In his works, Mate Dolenc, most frequently uses parabolic and realistic perspective. The elements of the parabolic perspective affect the development of a fantastic tale – that is a particular type of prose where fantastic and imaginary elements are presented in narrative point of view, time, space and plot. On the other hand, in his more realistic works he predominantly uses elements of urban environment and society of that time.

Key words: Slovene youth literature, children's literature, youth novel, narrator, perspectives, contemporary short tale, fantastic tale

3 UVOD

Mladinska književnost je sama po sebi zelo pomembna za bralni razvoj otrok in posledično vpliva na razvijanje bralnega interesa in bralne kulture pri mladih. Začne se že zelo zgodaj, v prvih letih otrokovega razvoja, ko starši berejo svojim otrokom pravljice pred spanjem. Vsak otrok ima v prvih letih svojo najljubšo pravljico, ki si jo želi večkrat slišati in jo celo zna povedati na pamet, seveda v svoji različici. Z vstopom v šolo pravljice počasi tonejo v pozabo, vedno bolj pa za mlade bralce postajajo zanimive fantastične in avanturistične pripovedi, začinjene z napeto zgodbo in eksotičnim prostorom. Ob vstopu v puberteto zlasti dekleta začnejo posegati po realističnih delih s čustveno vsebino, v katerih lahko najdejo tudi same sebe. Če otrok skozi razvoj pridobi pozitiven odnos do branja literature, kasneje z veseljem poseže po zahtevnejši literaturi in jo z užitkom prebere.

Mladinsko književnost delimo danes na iracionalno oz. neresničnostno ter realistično oz. resničnostno. V diplomski nalogi se bom posvetila neresničnostni književnosti, kamor spadata kratka sodobna pravljica in fantastična pripoved. Za analizo sem izbrala opus Mateta Dolenca, ki v zadnjem času veliko piše za otroke, čeprav njegove pravljice niso nič manj namenjene odraslim bralcem, saj v njih večkrat ošvrkne našo sedanjo družbo in politično ureditev. Mate Dolenc je zaljubljen v morje, tako da so njegova dela prežeta z morjem in ekološko tematiko. Sama imam od nekdaj rada morje in me je to še bolj pritegnilo, da sem se ga odločila podrobneje predstaviti v svoji diplomski nalogi. Dodatna motivacija je bilo spoznanje, da mladi bralci danes najraje posegajo po fantastičnih pripovedih, kar dokazujejo najbolj brane knjige v knjižnicah. Med njimi je zagotovo zbirka *Vampirski akademiji*, pred tem pa saga *Somrak* z istoimenskim filmom.

V teoretičnem delu diplomske naloge bom predstavila, kaj sploh mladinska književnost je, opredelila bom sodobno pravljico, ki ima dve različici – kratko sodobno pravljico in fantastično pripoved – nadaljevala pa bom s predstavitev perspektiv in pripovedovalca v mladinski književnosti. Nekaj besed bom posvetila tudi bralnemu razvoju, ker menim, da so pravljice prve, ki vplivajo na bralni razvoj, saj nam jih berejo starši že v rani mladosti. V diplomski nalogi sem se pretežno opirala na študije Marjane Kobe, Igorja Saksida ter Alenke Goljevšček.

Praktični del je namenjen analizi mladinskih del Mateta Dolenca. Na podlagi teoretičnih izhodišč bom njegova dela uvrstila v ustrezno zvrst ter jih analizira z vidika perspektive in pripovedovalca, ki se pojavljata v njegovih zgodbah. Na podlagi analize bom poskušala ugotoviti, katere perspektive se v njegovih delih najpogosteje pojavljajo in kakšen pripovedovalec nastopa v njegovih pravljicah. Na koncu bom njegovo mladinsko literaturo na kratko primerjala še z literaturo za odrasle in poskušala ugotoviti, ali najdemo kakšne sorodnosti med njegovo literaturo za odrasle in mladinsko literaturo. Svoje ugotovitve bom strnila v sklepnem delu diplomske naloge.

Pri pisanju diplomskega dela bom uporabila naslednje metode:

- a) branje leposlovnih del,
- b) študij strokovne literature,
- c) analizo in interpretacijo prebranih literarnih besedil ter
- d) sintezo spoznanj.

Glede na že slišano in prebrano o Matetu Dolencu sem pred branjem in analizo njegovih del postavila naslednje hipoteze, ki jih bom v nadaljevanju skušala potrditi oz. ovreči:

- a) Mate Dolenc je zaljubljen v morje in njegova literarna dela so pretežno prežeta z morsko tematiko;
- b) pri pisanju za otroke je izviren, humoren ter poln domislic;
- c) v njegovih delih prevladuje vsevedni pripovedovalec, ki je značilen za pravljice;
- d) od perspektiv najpogosteje zasledimo parabolično in resničnostno perspektivo.

V mladinski književnosti vedno več govorimo o perspektivah, kar pomeni prevzemanje otroškega pogleda na stvarnost. Preučevanje perspektiv je tudi ena od glavnih tem v moji diplomski nalogi. Izhajajo iz ideološkega pojmovanja otroštva in posledično prinašajo raznolike podobe otroštva: otroštvo kot igra, realnost, iracionalna razlaga sveta, spomin, čudenje ter možnost upora.

Zakaj pa je branje fantastične literature in pravljic koristno za mlade bralce? Odgovor na to vprašanje je lepo zapisala Marjana Kobe: »Po mnenju Lucie Binder fantastična pripoved prisluškuje otroku in njegovi potrebi po igri, ko s svojo značilno notranjo strukturo razmika pregraje realne vsakdanjosti v dogajanju in s tem pomenljivo razširja bivanjski prostor za svobodno igro piščeve (in bračeve) ustvarjalne domišljije.« (Kobe 1987: 116.)

4 MLADINSKA KNJIŽEVNOST

4.1 Opredelitev pojma in poimenovanje mladinske književnosti

Mladinska književnost zajema veliko raznolikih vrst, določitev tega pojma pa se povezuje s tremi členi predmetnega področja literarne vede, tj. z avtorjem, besedilom in naslovnikom. »Mladinska književnost je naslovniška zvrst književnosti – njeno bistvo je umetniškost. Izhaja iz avtorjevega doživljanja otroštva, od nemladinske književnosti pa jo ločujejo oblikovne in vsebinske značilnosti (motivi, teme, žanri). Namenjena je predvsem bralcu do starostne meje osemnajst let; najbolj kakovostna nagovarja tudi odraslega bralca, kar pomeni, da je naslovniško univerzalna.« (Saksida 2001: 405.)

Literarna teorija poleg poimenovanja mladinska književnost pozna več sopomenskih besednih zvez, kot so otroška književnost/literatura, mladinsko slovstvo ipd. Sodobna teorija kot nadpomenko za vsa ta poimenovanja uporablja mladinsko književnost, ki zajema otroško in najstniško književnost. V mladinsko književnost tako uvrščamo dela, ki:

- so napisana posebej za mladino (K. Kovič, *Pajacek in punčka*),
- so bila napisana kot nemladinska književnost, a so v procesu recepcije postala mladinska (J. Jurčič, *Deseti brat*),
- priredbe in predelave del (J. in W. Grimm, *Pravljice*).¹

Kmecl v *Mali literarni teoriji* opredeljuje otroško/mladinsko literaturo kot »posebn[o] književnost za posebnega (otroškega) bralca: to pomeni, da so vse njene prvine prilagojene sprejemnim zmogljivostim in zanimanju mladega, otroškega bralca«. (Kmecl 1996: 305.)

Mladinska književnost je prvenstveno namenjena mladim bralcem, a vključuje vse zvrsti in oblike kot literatura za odrasle. Najpomembnejše zanjo je vživljanje pisca besedila v otroka, kar je značilno za pisatelje mladinske književnosti že od Otona Župančiča naprej. Nastalo je več avtopoetik, ki ubesedujejo različna pojmovanja ustvarjanja mladinske književnosti:

¹ Povzeto po I. Saksida, 2001: 405.

1. Pisati mladinsko književnost pomeni pisati književnost nasploh.
2. Pisati mladinsko književnost pomeni življati oz. vračati se v otroštvo (»spominjati se na otroštvo«).
3. Mladinska književnost je dialog z otroštvom in nastaja iz potrebe odraslega po komunikaciji z otroštvom. Bistven je užitek dialoga kot temeljni užitek branja književnosti.
4. Mladinska književnost se povezuje s književnostjo za odrasle. V opusih različnih avtorjev je mogoče opazovati vsebinske, idejne in slogovne vzporednice med mladinsko in nemladinsko književnostjo.
5. Osrednje značilnosti mladinskih del so humor, zvočnost, igrivost, (otroška) izkušnja in čudenje. V nekaterih delih se avtorji dotaknejo tudi tabujskih tem. Zaradi motivne in tematske pestrosti mladinske književnosti ni mogoče omejiti le na eno prevladujočo vrsto ali sklop.
6. Mladinska književnost je zanimiva za otroka in odraslega. Najkakovostnejša besedila nagovarjajo tako enega kot drugega. (Saksida 2001: 405–406.)

Igor Saksida v knjigi *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko* označuje mladinsko književnost kot zbirni pojem za besedila, namenjena bralcu, ki ni starejši od osemnajst let. Tu se je močno navezal na Franceta Forstneriča, ki je kot mejo za otroško književnost postavil osemnajsto leto. Dodatno Saksida deli mladinsko književnost v dva podtipa: **otroška književnost** (namenjena mladim bralcem do šestega razreda osnovne šole) in **mladinska književnost** (namenjena bralcem v puberteti). Med seboj se podtipa razlikujeta v različnem socialnem izkustvu bralca, razlike pa so opazne tudi na ravni besedila, tj. na dolžini besedila, vlogi ilustracij, kompleksnosti teme, uporabi tropov ... Težje je razlikovanje med mladinsko književnostjo v ožjem pomenu in nemladinsko književnostjo, saj se socialno izkustvo bralcev obeh književnosti skozi proces odraščanja zbližuje, čeprav skupini besedil med seboj ne sovpadata. To potrjuje avtorjeva zavest o razlikah med njegovim in bralčevim socialnim izkustvom (modelom resničnosti), ki se lahko kaže tudi v težnjah po vplivanju na bralca (moralizem, pedagogizacija književnosti). (Saksida 1994: 44–46.)

4.2 Opredelitev sodobne slovenske mladinske proze

Sodobna slovenska mladinska proza je med književnimi zvrstmi najbolj kompleksna. Vključuje bogat spekter raznolikih vrst, besedilnih vzorcev in tem. Najjasnejša je delitev na iracionalno oz. neresničnostno prozo ter realistično oz. resničnostno prozo. V zvezi z vsako posebej se pojavljajo različne besedilne vrste, kar lepo ponazarja spodnja razpredelnica.² (Saksida 2001: 426.)

IRACIONALNA oz. NERESNIČNOSTNA PROZA	REALISTIČNA oz. RESNIČNOSTNA PROZA
♦ klasična (umetna) pravljica, povedka, basen (B. Štampe Žmavc, <i>Ure kralja Mina</i> (1996)) ♦ živalska pravljica (S. Makarovič, <i>Pekarna Mišmaš</i> (1974)) ♦ nesmiselnica (L. Praprotnik Zupančič, <i>Zgodbe in nezgodbe</i> (1993)) ♦ sodobna pravljica in fantastična pripoved (E. Peroci, <i>Moj dežnik je lahko balon</i> (1955))	♦ pripoved s človeškimi osebami³ (A. Ingolič, <i>Gimnazijka</i> (1967)) ♦ živalska zgodba (P. Kovač, <i>Pet kužkov išče pravega</i> (1982)) ♦ avtobiografska pripoved (T. Partljič, <i>Slišal sem, kako trava raste</i> (1990)) ♦ zabavna oz. trivialna pripoved (zbirka <i>Zvesti prijatelji</i> B. Novaka (1990))

Temelji sodobne mladinske književnosti segajo v 60. leta 20. stoletja. Takrat se začne pojavljati sodobna mladinska proza, neobremenjena z vzgojno tematiko, a bogata s poetičnim in motivno-tematskim razponom.⁴

² Delitev je nastala na podlagi teoretičnih izhodišč slovenske in širše evropske literarnovedne tradicije.

³ Sem štejemo tudi deli Vitana Mala, po katerih sta posneta dva znana slovenska mladinska filma. Prvo delo je *Ime mi je Tomaž* (1972), ki je postalo podlaga za film *Poletje v školjki*, drugo delo pa je *Teci, teci kuža moj* (1975), znano po filmu *Sreča na vrhovi*.

⁴ V mladinsko literaturo so prodrle realistične zgodbe z močno socialno obarvano motiviko, uveljavile pa so se tudi zgodbe z nonsensno perspektivo.

5 PRIPOVEDOVALEC IN PERSPEKTIVE MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI

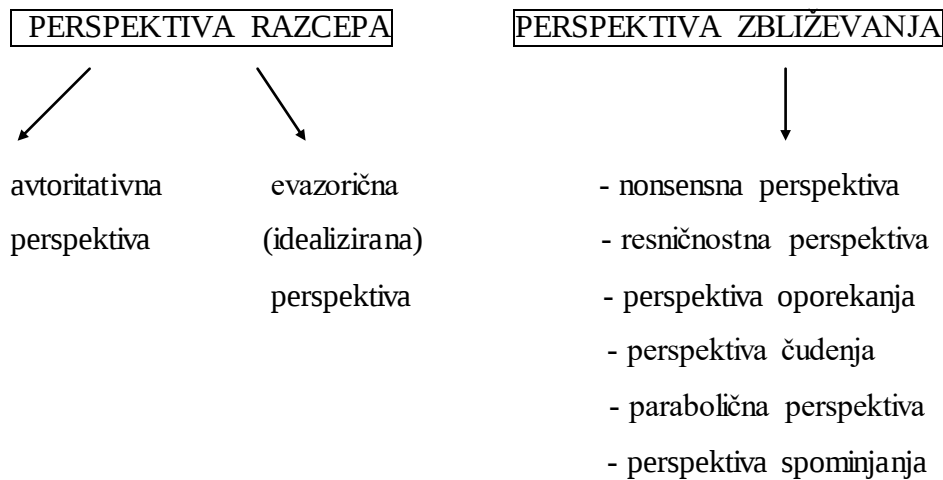
5.1 Opredelitev pojma perspektiva in njena delitev

Pojem perspektiva je v filozofskih spisih uporabljen kot termin gledišče, glediščna točka, zorni kot ali kot stališče. Vsi termini so si med seboj sorodni. Perspektivo lahko razumemo kot pripovedni element ali v figurativnem smislu kot poseben tip konceptualizacije sveta. Povezana je z usmerjanjem narativne, zgodbene informacije. Posredovanje informacije lahko poteka skozi zavest pripovedovalca ali skozi zavest značajev, literarnih likov in oseb.

V mladinski literaturi poznamo več vrst perspektiv, saj se ravno v perspektivi mladinska dela najbolj razlikujejo med seboj. Ob tem se pojavlja ključno vprašanje: kakšen je otrokov pogled na besedilo oz. zunajliterarno stvarnost, ki ga v nekaterih primerih lahko prevzame odrasli, z drugimi besedami kakšno je prevzemanje otroškega pogleda na svet. Ločimo dve skupini, **perspektivo razcepa**, ki je najstarejša, in **perspektivo zbliževanja**. Znotraj perspektive razcepa poznamo še dva podtipa, **avtoritativno perspektivo**, v kateri avtor besedila izraža vzgojno držo do mladega bralca, ter **evazorično (idealizirano) perspektivo**, ki izhaja iz avtorjeve idealizacije otroštva in brezskrbnega uživanja. V perspektivi razcepa je opazen močan razkorak med odraslim in otrokom, saj ne pride do dialoga med odraslim in otroškim svetom. (Saksida 1999: 9–10.)

Druga, večja skupina je **perspektiva zbliževanja**, kjer je ukinjen razkorak med odraslim in otrokom, saj se odrasel človek vživlja v otroško doživljanje. To lahko počne na več načinov: s podoživljanjem in oblikovanjem jezikovno-predstavne igre, z nasprotovanjem svetu odraslih, s čudenjem in prisluškovanjem, z mitičnim upovedovanjem ali spominjanjem. V perspektivo zbliževanja sodijo naslednji podtipi: **nonsensna perspektiva**, **resničnostna perspektiva**, **perspektiva oporekanja**, **perspektiva čudenja**, **parabolična perspektiva** in **perspektiva spominjanja**.

Grafična razdelitev perspektiv izgleda takole:

Nonsensna perspektiva je perspektiva jezikovno-predstavne igre. Otroštvo je igra, ki deluje kot opozicija logičnemu redu sveta in ustvarja »narobe svet«. **Perspektiva oporekanja** je priljubljena v današnjem času med mladimi bralci. Gre za privzemanje otroške ali najstniške uporniške drže do sveta, ki se izraža v rabi posebnega jezika. Glavni junak je najpogosteje nesocializirani posameznik, izobčenec iz družbe. Perspektiva je značilna za avantgardno poezijo Srečka Kosovela, najdemo jo v otroški ljudski pesmi kot so posmehljivke in v romanih modernih avtoric Dese Muck in Janje Vidmar, ki se lotevata tabujskih tem (nasilje, smrt, prvo srečanje s spolnostjo ipd.). **Perspektiva čudenja** je izrazitejša v poeziji, natančneje v mladinski liriki kot v prozi. Temelji na otroškem doživljanju poetizirane stvarnosti, predvsem narave. Skozi podobe narave avtor zaznava »dušo« narave in živih bitij, se zaveda čudeža narave okoli sebe. **Perspektiva spominjanja na otroštvo** je vživljanje avtorja v svoje otroštvo in v sebi lahko združuje različne perspektive. (Saksida 1999: 10–12.)

Ostali pa sta še dve perspektivi, ki ju v svojih delih najpogosteje uporablja tudi Mate Dolenc. To sta parabolična in resničnostna perspektiva. **Resničnostna perspektiva** odraža avtorjevo vživljanje v otrokovo ali mladostnikovo vsakdanjost in je verodostojen posnetek zunajliterarne stvarnosti. **Parabolična perspektiva** pa otroštvo prikazuje s pravljico razlago sveta. Junak se znajde v sanjskem svetu, nastopajo fantastična bitja, živali pa imajo lahko nadnaravno sposobnost komunikacije z junakom. Kot je napisal že Igor Saksida, vzorec fantastične pripovedi simbolizira sanjski prehod v drugo stvarnost ali omogoča

razlaganje resničnostne plasti besedila. Pri Matetu Dolencu jo najdemo v njegovih zbirkah sodobnih kratkih pravljic.

Podrobneje bom predstavila resničnostno in parabolično perspektivo, s katero se srečamo pri delih Mateta Dolenca.

5.1.1 Resničnostna perspektiva

O resničnostni perspektivi govorimo, ko odrasli ustvarjalec prevzema otrokov pogled na samega sebe, na situacije in probleme. Upoveduje značilne dogodke otrokovega vsakdana in življenja v družini in v šoli. Po letu 1970 je osrednji lik resničnostnih pripovedi sodoben mestni otrok, v starejši literaturi pa prevladuje podeželsko podobje. Resničnostna perspektiva poleg humorja zajema tudi resnejše plati najstnikovega življenja, kot so ločitev staršev, beg od doma, razočaranje v ljubezni ipd. Največkrat so to prvoosebne pripovedi, ki kažejo na prvoosebne pripovedovalca. Marjana Kobe znotraj resničnostne perspektive loči še dva posebna podtipa resničnostnih zgodb: pripovedi, v katerih nastopa kolektivni junak, ter pripovedi o prijateljstvu med otroki in živalmi. (Saksida 1999: 11.)

Resničnostno perspektivo zasledimo v mladinskem romanu *Golo morje* Mateta Dolenca: tu se srečamo z dečkom Martelom, ki je hkrati tudi pripovedovalec. Ravno tako jo najdemo v Dolenčevem ekološko obarvanem romanu *Strupena Brigita*, pogosto pa se resničnostna prepleta s parabolično perspektivo v njegovih zbirkah sodobnih pravljic.

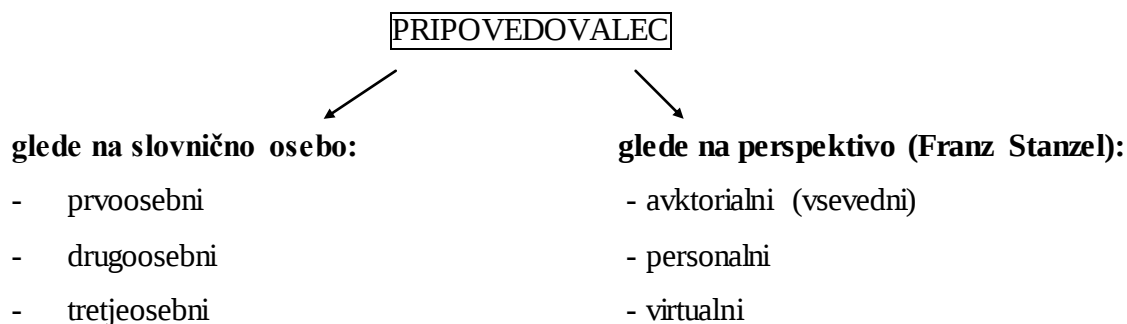
5.1.2 Parabolična perspektiva

Parabolično perspektivo imenujemo tudi razlagalna perspektiva. Avtor prevzema otroški zorni kot in otroško razlago sveta. Ustvarja fiktiven, pravljichen svet in tako nastanejo fantastične pripovedi. Vzpostavlja simboliko spopada dobrega/majhnega/šibkega z zlom/velikim/mogočnim. V prozi zajema naslednje pripovedne zvrsti: basni, pripovedke ter pravljice. (Saksida 1999: 13.)

V fantastičnih pripovedih parbolična perspektiva simbolizira sanjski prehod v drugo stvarnost ali celo omogoča razlago resničnostne plasti besedila, kar zasledimo v zgodbah Mateta Dolenca. Ravno za Mateta Dolenca je značilna ta dvoravninskost – pri njem obstajata druga ob drugi resničnostna in fantastična plast besedilne stvarnosti. Marjana Kobe je krajšo verzijo fantastične pripovedi, ki je po letu 1945 močno narasla, poimenovala sodobna kratka pravljica, Dragica Haramija pa raje uporablja termin kratka fantastična pripoved. In zbirke pravljič Mateta Dolenca, napisane za otroke, so ravno to, sodobne kratke pravljice (Kobe, 1999) oz. kratke fantastične pripovedi (Haramija, 2005), namenjene tako otrokom kot tudi odraslim, saj v sebi skrivajo globlje sporočilo.

5.2 Pripovedovalec

Literarna teorija razlaga pripovedovalca kot subjekt, ki opisuje dogodke objekta. Pogosto pride do sovpadanja, ko mislimo, da je pripovedovalec, ki nam nekaj sporoča, avtor sam, vendar avtor svojo vlogo pripovedi lahko polaga v usta nekoga drugega. Takrat rečemo, da nastopa v vlogi določenega pripovedovalca. Glede na slovnično osebo ločimo tri vrste pripovedovalca: prvoosebne, drugoosebne in tretjeosebne. Če se opremo na teorijo **Franza Stanzla**, pa glede na perspektivo ločimo avktorialnega, personalnega in virtualnega pripovedovalca. Njegova teorija je še vedno temeljna v literarni teoriji.

Za sodobno kratko pravljico Mateta Dolenca je najznačilnejši prvoosebni personalni pripovedovalec, ki se prepleta z avktorialnim pripovedovalcem. Pisateljeve zgodbe so fantastične, avtor se vživi v otroka oz. v zgodbo, hkrati so polne naukov, ki jih avtor posreduje mladim bralcem. V nadaljevanju bom podrobneje predstavila naslednje tipe pripovedovalca: avktorialnega personalnega, prvoosebne in tretjeosebne.

5.2.1 *Avktorialni (vsevedni) pripovedovalec*

Avktorialni (vsevedni) pripovedovalec je naslednik mitskega pripovedovalca. Ima pregled nad dogajanjem in največkrat poroča iz »ptičje« perspective. O dogajanju ve skoraj vse in to tudi pove ali sugerira. Njegova pripoved ima trdno podlago v nekem splošnem pojmovanju, kaj je resnica, ki zaobjema človeško življenje in mu daje nespremenljiv smisel.

V mladinskih proznih delih je v največji meri zastopan **avktorialni pripovedovalec**. Dviga se nad pripovedne osebe in dogajanje, vodi in nadzira celotno pripoved. Po mnenju Marjane Kobe (1999a: 36, 38) dominira v kratki sodobni pravljici in v obsežni fantastični pripovedi. Prednost avktorialnega pripovedovalca je, da na različne načine vzpostavlja komunikacijo z mladimi bralci in še bolj doživeto prikaže njihov doživljajski stik z dogajanjem. Pogosto neposredno ali posredno z retoričnimi vprašanji nagovarja bralca, komentira dogajanje, dodaja zgodbene dodatke in povzetke, lahko pa celo nastopa v sami zgodbi. V fantastičnih pripovedih se avktorialni pripovedni položaj lahko prepleta s personalnim, lahko pa je poudarjen avktorialni pripovedni položaj, vanj pa so le vstavljene plasti personalne pripovedi.

Pomembno vlogo ima avktorialni pripovedovalec tudi v realističnih pripovedih, namenjenih najmlajšim bralcem, vendar se redko pojavi v »čisti obliki«, kot pravi Marjana Kobe. Najdemo ga v realističnih pripovedih z živalsko tematiko. Glavni otroški lik je bralčev vrstnik, vsevedni pripovedovalec pa se razkrije kot oče, mama, ded, babica ... Takšna je npr. zbirka otroških zgodbic *Babica pripoveduje*.

5.2.2 *Personalni pripovedovalec*

Personalni pripovedovalec je mlajši od avktorialnega, saj se je pojavil v 20. stoletju. Ima omejeno perspektivo. Njegovo zožano vedenje se izenači z enim ali več liki v delu ali romanu. Wolfgang Kayser je poistovetenje pripovedovalca z likom v romanu imenoval smrt pripovedovalca. Sprožil naj bi ga roman toka zavesti in njegovo literarno oblikovno sredstvo – notranji monolog. V mladinskih delih je ravno zato redko zastopan, pogosteje pa ga najdemo v delih za odrasle.

Postavljen je v sredo pripovednega dogajanja in ima dominantno vlogo v vzorcih realistične pripovedne proze. Pozna le tisti del dogajanja, ki ga zaznava iz svojega položaja. Pogosto prevzame vlogo ene od pripovednih oseb, ki nastopajo v zgodbi. V mladinskih delih je največkrat član najožje družine glavnega otroškega literarnega lika in vstopa v dogajanje kot stranski lik. Zasledimo ga v delih Antona Ingoliča, Branke Jurca in v delih ostalih avtorjev, v katerih se srečamo z družino prijateljev, ki jo poimenujemo skupinski ali kolektivni glavni literarni lik. (Kobe 1999a: 37–38.)

5.2.3 Prvoosebni pripovedovalec

Pri prvoosebnem pripovedovalcu, zelo značilnem za mladinska dela Mateta Dolenca, je pripovedovalec eden od junakov iz pripovedi. Opisuje in predstavlja svoja doživetja ali opažanja. Tudi pri prvoosebnem pripovedovalcu ločimo dva podtipa: odraslega prvoosebnega pripovedovalca in otroka oz. odraščajočega mladostnika v vlogi prvoosebne pripovedi. Odrasli prvoosebni pripovedovalec dominira v kvazibiografski in pravi avtobiografski pripovedi za otroke. Otroka ali mladostnika pa redkeje zasledimo v vlogi prvoosebnega pripovedovalca. Pogostejši je v deklških mladinskih pripovedih kot pa fantovskih. (Kobe 1999a: 38.) Pri Matetu Dolencu se srečamo z odraslim pripovedovalcem, ki otrokom pripoveduje svoje dogodivščine, kot bi dedek vnukom pripovedoval zgodbe svoje mladosti.

Prvoosebni pripovedovalec je vezan le na nekatere literarne vrste, to sta dnevniška in spominska proza. Pripoved je skržena na misli, izkušnje, dogodke, glavna literarna oseba pa je hkrati tudi pripovedovalec.

5.2.4 Tretjeosebni pripovedovalec

Tretjeosebni pripovedovalec se najpogosteje pojavlja v modernističnem romanu in je najbolj zapleten tip pripovedovalca. Pripovedovalec ve le toliko, kolikor ve ena literarna oseba. Vendar se ne osredotoči le na eno literarno osebo, ampak preskakuje iz zavesti ene literarne osebe v zavest druge. Najpogostejši je v romanih, kjer ni skrajno dominantne osebe, temveč si več oseb deli osrednje vloge.

6 SODOBNA PRAVLJICA

V prejšnjem poglavju sem predstavila perspektive mladinske književnosti in tipe pripovedovalca ter izpostavila tiste, ki sem jih zasledila v delih Mateta Dolenca. Ves čas sem omenjala fantastično pripoved in kratko sodobno pravljico, ki pa ju pokriva isti krovni termin *sodobna pravljica*. Danes se v sodobni literarni teoriji vedno bolj problematizira termin kratka sodobna pravljica in ga nadomešča kratka fantastična pripoved. V mladinskih delih Mateta Dolenca so zastopani elementi fantastičnosti, tako da bi njegove pravljice uvrstila v kratko sodobno pravljico, natančneje v kratko fantastično pripoved.

Marjana Kobe v svoji razpravi, ki je izšla v štirih delih v reviji *Otrok in knjiga*, razlaga teorijo sodobne pravljice. Prve zapisane pravljice so bile ljudske pravljice; literarni teoretiki si jih poimenovali **klasične ljudske pravljice**. Za klasično ljudsko pravljico je značilen spopad med dobrim in zlom, vsebovale pa so tudi moralni nauk. Sledila jim je **klasična umetna pravljica**: danes avtorska pravljica iz 19. stoletja ali pravljica, ki se neposredno naslanja na model ljudskih pravljic. V 20. stoletju se je pojavil nov vzorec pravljice, za katerega se od petdesetih let 20. stoletja uporablja strokovni termin **sodobna pravljica**, saj je večina dogajanja vpeta v sodobni svet. (Kobe 1999b: 5.)

6.1 *Kratka zgodovina pravljice*

Pravljice so prava bogata in neizčrpna zakladnica ljudske iznajdljivosti in duhovitosti. Po nastanku in izvoru so ena najstarejših oblik besedne umetnosti. Najprej so se prenašale z ustnim izročilom, nato pa so se pojavili prvi zapisi. Na različnih krajih sveta poznamo več različic enih in istih pravljic kot so *Janko in Metka*, *Pepelka* idr.

Prva zbirka pripovedi, povzeta iz ljudskega izročila, sega že v leto 1550, ko je v Benetkah izšlo delo Giovana Francesca Straparda z naslovom *Prijetne noči*. Nekaj enakih pravljic sta kasneje zapisala tudi brata Grimm. 17. stoletje je bolj znano po pravljicah Charlesa Perraulta, saj je njegov ton pripovedi naiven, ironičen, hkrati pa preprost in zvest ljudskim

izvirnikom.⁵ Večji razcvet so pravljice dosegle v 18. stoletju, ko je bila najbolj odmevna zbirka Jeana Antoinea Gallanda *Tisoč in ena noč po francosko (1704–1712)*. Snov je bila vzeta iz arabskih rokopisov in ustnih pripovedi, ki pa jih je avtor predelal. V tem stoletju so pravljice prihajale celo izpod peres dam francoskega dvora. Zmagoslavje pa so pravljice počele v 19. stoletju z znamenito zbirko bratov Grimm *Otroške in hišne pravljice*, ko presežejo območje literature in postanejo predmet znanosti. Brata Grimm sta namreč opravljala dvojno delo: zbirala, raziskovala in objavljala sta ljudska besedila ter hkrati razmišljala o njihovi naravi, izvoru, bistvu in funkciji. S svojim delom sta vzbudila zbirateljsko dejavnost po celi Evropi in kmalu je nastala množica teorij o tem, kaj pravljice so. (Goljevšček 1991: 13–15.)

Na Slovenskem segajo prvi zapisi ljudskega izročila v obliki fresk v 9. stoletje. Kasneje so se nekatere zgodbe ohranile skozi zapise Primoža Trubarja, Janeza Vajkarda Valvasorja v *Slavi vojvodine Kranjske* in skozi pridige Janeza Svetokriškega. Od romantike naprej se je pojavljalo vedno več zbirateljev ljudskih pravljič, pri objavljanju pa je pomembno vlogo prevzel tudi ves tedanji slovenski tisk: *Novice*, *Ljubljanski časnik*, *Slovenska bčela*, *Slovenski glasnik*, *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet* idr. (Goljevšček 1991: 35–38.) To zbirateljstvo lahko štejemo za začetek razvoja pravljice na Slovenskem, danes pa so te pravljice dobile prav posebno obliko in so se močno spremenile glede pravljice iz tedanjega časa. Kljub temu smo lahko ponosni na naše zbiratelje, ki so pravljice ponesli tako daleč tudi na Slovenskem.⁶

6.2 *Kratka sodobna pravljica*

Že samo poimenovanje nakazuje, da gre po obsegu za kratke pravljice, ki povprečno obsegajo od strani in pol do deset strani. To jih tudi najbolj loči od fantastične pravljice. Razlika med obema vzorcem pa je tudi v stopnji zgodbene razvitosti in bralni oz. doživljajski zahtevnosti besedil.

⁵ Današnja verzija Rdeče kapice temelji na njegovem zapisu. Namenjena je bila otrokom s severa, ogroženim zaradi volkov, da ne bi hodili sami po gozdu in bili žrtve napadov volkov. Hkrati je v otrocih želel spodbuditi zavest, da je potrebno pomagati starejšim. Volk naj bi bil v resnici volkodlak in od tod zgodbe o volkodlakih.

⁶ V 90. letih 20. stoletja se je zbirateljstvo pravljič spet povečalo. Avtorji, ki so veliko prispevali k objavi ljudskih pravljič, so Franc Černigoj z zbirko ljudskih pravljič *Javorov hudič*, Marjan Tomšič z zbirko pravljič s področja slovenske Istre *Noč je moja, dan je tvoj*, Milko Matičetov z zbiranjem, prevajanjem in objavljanjem rezijanske poezije in proze ter v slovstveni folklori največkrat omenjeni Karel Štrekelj.

Kratka sodobna pravljica je razvila več različic glede na glavni literarni lik (Kobe 1999b: 6):

- a) z otroškim glavnim literarnim likom (E. Peroči, *Moj dežnik je lahko balon*);
- b) z oživljeno igračo/oživljenim predmetom kot glavnim literarnim likom (K. Kovič, *Pajacek in punčka*);
- c) s poosebljeno živaljo kot glavnim literarnim likom (S. Makarovič, *Sapramiška*);
- d) s poosebljeno rastlino kot glavnim literarnim likom (G. Strniša, *Lučka Regrat*);
- e) s poosebljenim nebesnim telesom/pojavom kot glavnim literarnim likom (F. Milčinski Ježek, *Zvezdica Zaspanka*);
- f) z glavnim literarnim likom, ki je znan iz ljudskega pravljичnega izročila (S. Makarovič, *Coprnica Zofka*).

Marjana Kobe (1999c: 7) v svoji razpravi o sodobni pravljici govori o dveh različicah kratke sodobne pravljice z otroškim glavnim literarnim likom. V prvi se srečamo z otroškim glavnim literarnim likom, dogajanje pa se odvija dvodimenzionalno v enem samem svetu. Mladi bralec se z glavnim literarnim likom zlahka identificira. Fantastično raven pripovedi kreira glavni otroški literarni lik. Druga različica kratke sodobne pravljice pa se odvija dvodimenzionalno v dveh različnih, med seboj ločenih svetovih. Glavni otroški lik ni oblikovalec fantastične ravni dogajanja, temveč so to vlogo prevzeli vzroki in motivi, pomembni za prehod dogajanja iz realnega v fantastični svet. Vendar pa sta obe različici le ena od variant kratke sodobne pravljice, ki se je razvila v drugi polovici 20. stoletja.

Med fantastično pripovedjo in drugo različico kratke sodobne pravljice z otroškim glavnim literarnim likom je mogoče potegniti vzporednice žanra. Najbolj izpostavljena je dvodimenzionalnost, značilna za oba vzorca. Imamo fantastični in realni svet, ki obstajata drug ob drugem, vendar sta hkrati ločena ter v sebi zaključena samostojna svetova. (Kobe 1999c: 8.)

Sodobna umetna pravljica in z njo tudi kratka sodobna pravljica se, po mnenju Dragice Haramija, tudi na Slovenskem razvija iz narodnega arhetipa mitskega in v svojem globljem

bistvu izraža avtorjevo vrednotenje o najpomembnejših, temeljnih vprašanjih človeštva.⁷ Nekatero današnje pravljice delujejo ljudske le na prvi pogled, v resnici pa se izkaže, da je avtor nekatere ljudske pravljичne motive prevzel in jih svobodno preoblikoval. Takó je s pravlјicami Ferija Lainščka z naslovom *Mislice*. (Haramija 2005: 28.)

Mate Dolenc je že sam v več intervjujih poudaril, da so mu za zgled Andersenove pravljice, ki jih z veseljem prebira. Marjana Kobe (2000: 6–15) je prepričana, da je za žanrski razvoj kratke sodobne pravljice pomemben tudi H. C. Andersen z modelom klasične umetne pravljice. V njegovih pravlјicah so imeli pomembno vlogo meščanski otrok, poosebljena žival, rastlina, nebesno telo ali naravni pojav, pojavljali pa so se tudi junaki iz ljudskega pravljичnega izročila. Odrasli ljudje nastopajo v sekundarni, stranski vlogi. Opisoval je kratke izseke iz otrokovega vsakdanjika, dogajanje pa je bilo dvodimenzionalno, saj je bilo v okvirno zgodbo, ki je predstavljala realni svet, vloženo fantastično jedro. Junak se je zavedal, da je iz nekega drugega, realnega sveta, in je le na obisku v fantastičnem svetu. Povod za prehod iz realnega v fantastični svet je, tako kot v kratki sodobni pravljici, realen in povezan z glavnim junakom. Nek dogodek iz realnosti je razlog, da se junak preseli v fantastični svet. Enako je tudi pri njegovih pravlјicah, kjer glavni junak ni otrok. Realna in iracionalna (fantastična) raven se soočita v enem samem (istem) svetu, kot pravi M. Kobe v svoji razpravi o sodobni pravljici (Kobe 2000: 12).

»[P]ri Andersenu prevladuje avktorialni pripovedni položaj z vsevednim pripovedovalcem: ta vzpostavlja zaupno komunikacijo z otroško ciljno skupino na načine, ki jih vse po vrsti razbiramo v zgledih različic kratke sodobne pravljice. Tako se pri Andersenu vsevedni pripovedovalec že na začetku pripovedi zaupno obrača na otroškega sprejemnika.« (Kobe 2000: 13.) Podobno počne tudi Mate Dolenc v svojih pravlјicah. Čeprav sam nastopa kot glavni junak, se znajde v situacijah, kjer se pogovarja s poosebljenimi živalmi. Skozi pravljice se na bralca obrača z retoričnimi vprašanji ali že na samem začetku nagovarja bralca, češ naj se spomni njegovih prejšnjih del, ko je opisoval svoje dogodivščine, ki jih je doživel na vikendu, v hišici ob robu gozda v okolici Bohinja.

⁷ Za klasično pravljico je namreč značilno črno-belo slikanje oseb, te so ali zlobne ali dobre, literarne osebe so imenovane po poklicu, družbenem položaju ali kakšni drugi lastnosti, določeni liki pa predstavljajo vedno isto lastnost (npr. zlobna mačeha, dobra pastorka itd.). Klasične pravljice nimajo natančno lociranega književnega prostora in časa, pojavijo se celo časovni preskoki. (Haramija 2005: 28.)

Andersen pripoveduje pravljice z otroškega zornega kota, bralcu pa na koncu posreduje moralni nauk tako kot ljudska pravljica. Dolenčeve kratke sodobne pravljice redko posredujejo moralni nauk, vsekakor pa mladega bralca vzpodbujajo k razmišljanju ter k oblikovanju in ohranjanju vrednot, ki so potrebne za življenje poštenega človeka.

6.2.1 *Kratka fantastična pripoved*

Dragica Haramija v članku *Pregled sodobne slovenske proze* namesto izraza kratka sodobna pravljica uporablja izraz kratka fantastična pripoved, kamor uvršča besedila, ki združujejo dve književni vrsti, pravljico in fantastično pripoved. V primerjavi s fantastično pripovedjo, ki je po obsegu daljša, kratka fantastična pripoved upošteva značilnosti kratke sodobne pravljice. Zajema krajše časovno obdobje, književni prostor in čas sta pogosto natančno določljiva, glavni književni junak pa se zaveda vdora fantastike v realni svet. Ta dvodimenzionalnost, tj. obstoj dveh svetov, ki delujeta vsak po svojih zakonitostih, je najpomembnejša razlikovalna lastnost med pravljico in kratko fantastično pripovedjo. Predstavniki pisateljev, ki pišejo kratke fantastične pripovedi, so Maja Novak, Primož Suhadolčan, Marjan Tomšič in Mate Dolenc. (Haramija 2005: 29–30.)

Dvodimenzionalnost je bila izrazita v Dolenčevem romanu *Strupena Brigita*, ko imamo v realni svet pripovedovalca vloženo fantastično zgodbo Morskega dečka Poldka. V njej ni težko najti sledi tipičnih motivov, značilnih za fantastično pripoved. Glavni junak se nenadoma znajde v nekem tujem, fantastičnem svetu ali pa predmeti iz realnega sveta oživijo in se vključijo v dogajanje. Stik s fantastičnim svetom v obeh vzorcih vzbudi v glavnem junaku občutek presenečenja, začudenja, vznemirjenosti ali strahu. Vsa ta čustva Mate Dolenc spretno razkriva v svojih kratkih fantastičnih pripovedih, ko se sooči z rilčkarji, vesoljci, govorečimi volkovi in drugimi živimi bitji.

V kratki fantastični pripovedi se v središču dogajanja pogosto pojavlja domišljajska igra, ki pa ni vezana le na prozo, saj jo najdemo tudi v poeziji, v kateri »sledi otroškemu igrivemu odnosu do sveta in 'tudi v samem jeziku ponazarja in uveljavlja njegovo igro s tem, ko skuša besedilo vključiti vanjo'« (Saksida 2010: 13). Skozi domišljajsko igro se junaki selijo iz enega sveta v drugega, preplet svetov pa lahko v otroškem glavnem liku povzroči

začudenje, junaki klasičnih ljudskih pravljic pa so magični svet sprejemali brez začudenja, kot nekaj povsem samoumevnega.

6.3 *Fantastična pripoved*

Fantastična pripoved je druga, daljša različica sodobne pravljice. V leksikonu Cankarjeve založbe najdemo naslednjo definicijo fantastične literature: »zvrst iracionalne (neresničnostne) mladinske proze /.../; Značilnosti: dve enakovredni plasti dogajanja, prva v realnem, druga v fantastičnem svetu, ta je kompleksen – lahko je komičen, a tudi strašljiv; nenavadne osebe, npr. oživiljeni predmeti, Nezemljani, pravljичni oz. mit. liki. [...]« (Literatura 2009: 102).

Na Slovenskem je prva termin fantastična pripoved uvedla Metka Simončič leta 1965 v svojem referatu o mladinski književnosti, njeno delo pa je nadaljevala Marija Bokal. Sama sem se oprla na študijo Marjane Kobe, ki je vsa dognanja o fantastični pripovedi pri nas in po svetu opisala v knjigi *Pogledi na mladinsko književnost*. Na podlagi merila o večplastnosti loči dva modela. Prvi ima dvoplastno strukturo znotraj enega sveta, dvoplastnost poteka na eni sami ravni, za drugi model pa je značilna dvoplastnost v dveh vzporednih svetovih, kjer gre za prehod iz realnosti v fantastični svet.

Omenila sem že, da temelj sodobne mladinske književnosti leži v 60. letih 20. stoletja. V to obdobje sodijo tudi prve raziskave fantastične pripovedi. Termin fantastična pripoved je prva leta 1959 predlagala Rut Koch, ki se je ukvarjala s preučevanjem mladinske književnosti. Dokončno se je v književnosti uveljavil v 70. letih 20. stoletja, saj se od leta 1967 že enotno uporablja termin moderna fantastična pripoved in velja za izrazito in ustvarjalno vitalno zvrst sodobne mladinske književnosti.

Marjana Kobe (1987: 112) razlaga, da so si raziskovalci mladinske književnosti enotni, da je prava domovina fantastične pripovedi Anglija z delom Lewisa Carrola *Alica v čudežni deželi* (1865), njegovi nasledniki pa so James M. Barrie s *Petrom Panom* (1906–1911), Alan Alexandre Milne in njegov *Medved Pu*⁸ (1926) ter v zadnjem času vedno bolj znani

⁸ *Medved Pu* je pogost motiv tudi v pravljicah Mateta Dolenca, kar je še dodaten dokaz, da njegove pravljice težijo k fantastičnosti.

R. R. Tolkien z delom *Hobit* (1937). Drugi val fantastične pripovedi pa je prišel s Švedske z delom Astrid Lindgren *Pika Nogavička* (1945), ki je očarala mlade bralce po vsem svetu in fantastično pripoved kot zvrst ponesla po vseh evropskih deželah tudi na slovensko ozemlje.

6.3.1 *Temeljne značilnosti fantastične pripovedi*

Kaj pa je bistvena značilnost fantastične pripovedi in po čem jo prepoznamo?

»[P]o mnenju Lucie Binder (1967, 1969) se fantastična pripoved tematsko napaja predvsem iz bogastva otroškega doživljajskega sveta, ki ga – v nasprotju s svetom odraslih – pisec "opisuje z ljubeznivim razumevanjem". S tem pa se, po avtoričinem mnenju, v fantastični pripovedi na svojevrsten način uveljavlja pravica otrokove osebne individualnosti nasproti monotonemu, vkalupljenemu, "konfekcijskemu" svetu odraslih; prav zato je svet odraslih v zgodbah tega žanra pogosto potisnjen povsem "na rob" dogajanja, večkrat celo v povsem nepomembno luč. Poglavitna pisateljska optika v fantastični pripovedi je torej princip otroškega zornega kota ali vsaj elementi te optike, saj otroku vživljanje v resničnost irealnosti pomeni nekaj povsem samoumevnega, medtem ko svetu odraslih ta sposobnost ni več tako samoumevno dostopna. Svet odraslih je v fantastični pripovedi – prav zato, ker je pogosto osvetljevan iz otroške perspektive – obravnavan na poseben, večkrat samosvoj in kritičen ali vsaj hudomušno zbadljiv način.« (Kobe 1987: 116.)

Temeljna značilnost fantastične pripovedi je vdor fantastike v svet realnosti, saj otroška domišljija nima meja. V tekstu teče dogajanje na dveh ravneh, v realnem in irealnem (fantastičnem) svetu. Oba svetova lahko obstajata samostojno drug ob drugem, lahko pa fantastični svet vstopa v realno vsakdanjost in se z njo prepleta, v obeh primerih pa tvori neko celoto. Čas in kraj sta na realni ravni pripovedi največkrat postavljena v pisateljev čas. Junaki pa se ob vdoru fantastičnega sveta v zgodbo vseskozi zavedajo posebnosti in nenavadnosti le-tega, kar pri otroškem liku sproži začudenje, presenečenje, navdušenje, strah ... Po obliki je fantastična pripoved obsežnejše besedilo, tekst pa je razdeljen na krajša poglavja, ki vsako zase predstavlja zaključeno bralno enoto. (Kobe 1987: 117–118.)

6.3.2 Fantastična pripoved na Slovenskem

Prvi fantastični pripovedi na Slovenskem sta delo Vitomila Zupana *Potovanje v tisočera mesta* (1956) in delo Vida Pečjaka *Drejček in trije Marsovčki* (1961). V obeh delih najdemo tipično strukturo fantastične pripovedi, tj. potek dogajanja na dveh ravneh, fantastični in realni. V obeh delih se dogajanje začne v sodobnem realnem svetu in šele naknadno se v zgodbi pojavi prehod v fantastični svet. Glavni literarni lik je v obeh tekstih sodobni otrok. Obe deli pa v sebi skrivata tudi sporočilno razsežnost. Marija Bokal je v svoji razpravi omenila in v fantastično pripoved umestila še dve deli: *Udarno brigado* (1946) Antona Ingoliča in *Škorenjček Matevžek* (1955) Saše Vuga.

Za razvrstitev del v fantastično pripoved se slovenski preučevalci opirajo na teorijo Göta Klingberga, ki je bil v primerjavi z ostalimi svetovnimi preučevalci fantastične pripovedi radikalnejši in strožji pri razbiranju različic tega žanra, vendar se opira na dognanja svojih predhodnikov.

Po letu 1968 se je število fantastičnih pripovedi na Slovenskem povečalo. Med tipične primere fantastične pripovedi danes pri nas sodijo: pripoved Vitomila Zupana *Trije konji* (1970), Kristine Brenkove *Deklica Delfina in lisica Zvitorepka* (1972) in *Srebrna račka, zlata račka* (1975), Iva Zorman *Storžkovo popoldne* (1973), Vide Brest *Veliki čarovnik Ujtata* (1974), Svetlane Makarovič *Kosovirja na leteči žlici* (1974) in *Kam pa kam Kosovirja?* (1975) ter Jožeta Snoja *Avtomoto mravlje* (1975).

Lahko torej povzamem, da sta si sodobna kratka pravljica in fantastična pripoved glede na definicijo zelo blizu. Kot pomembno razliko bi izpostavila obseg obeh literarnih del. V fantastični pripovedi tvorijo vsa poglavja celoto, se povezujejo med seboj, ves čas se srečujemo z istimi literarnimi junaki, zgodba pa v sebi nosi neko globlje sporočilo. Kratka sodobna pravljica je po obsegu bistveno krajša. Sestavljena je lahko iz popolnoma različnih zgodb, ki med seboj nimajo nič skupnega, razen glavnega literarnega junaka in bralcu lahko dajo občutek, kot da mladi junak iz zgodbe odhaja na izlet v fantastični svet, kjer doživlja nepozabne dogodivščine; ravno zaradi tega je ustrežnejši termin **kratka fantastična pripoved**. Na podlagi te delitve bi dela Mateta Dolenca uvrstila v kratko

sodobno pravljico z oznako kratka fantastična pripoved, njegovo delo *Strupena Brigita* pa v fantastično pripoved.

7 BRALNI RAZVOJ

V diplomski nalogi bom nekaj besed namenila tudi bralnemu razvoju, saj so pravljice prve, ki vplivajo nanj. Metka Kordigel loči štiri obdobja bralnega razvoja (Kordigel 1991: 5–19):

- predjezikovno obdobje oz. doba praktične inteligence,
- obdobje intuitivne inteligence,
- obdobje konkretnih, logičnih intelektualnih operacij in
- obdobje abstraktne inteligence.

V dobi praktične inteligence naj bi estetski pradoživljaji močno vplivali ali celo pogojevali kasnejšo otrokovo literarnoestetsko dojemljivost. V predjezikovni fazi otrok doživlja le formo, vendar je nikoli kasneje bralec ne bo tako polno dojemal, kot jo dojema dojenček v materinem naročju. Veliko vlogo imajo tudi interaktivne slikanice, ki jih je v zadnjem času vedno več, saj otrok tako povezuje glasove in sliko.

V obdobju intuitivne inteligence pomembno vlogo prevzamejo pravljice. Otroke učijo, da je dobro poplačano z dobrim in slabo kaznovano, še vedno pa vsebujejo pravljичne čudeže.

Po sedmem letu starosti je otrok sposoben sprejemati daljša besedila, kot so npr. mladinski romani. Otrok razvije občutek za pravičnost in pravičnost išče tudi v literaturi, hkrati pa dobi željo po iskanju novega znanja, novih informacijah in osvajanju sveta.

Po dvanajstem letu starosti pa otrok vstopi v fazo adolescence, ko postanejo zanimivejše tabu teme. Dekleta posegajo po resničnostni literaturi, soočajo se s prvo ljubeznijo, fantje pa bolj po pustolovskih romanih. Nekateri mladostniki začnejo hitro posegati tudi po literaturi za odrasle. Intenzivno podoživljajo usode literarnih oseb in jih primerjajo s svojimi doživetji, vendar se s književnimi osebami ne identificirajo, saj se znajo od njih kritično distancirati.

Sodobna didaktika mladinske književnosti želi danes mladega bralca postaviti v središče »bralnega dogodka« v razredu in s tem doseči temeljni cilj – razvijanje zmožnosti sestavljanja besedilnega pomena – kakršen nastane, če se prekrije otroški horizont pričakovanja s pomenskim poljem mladinskega literarnega besedila, kar pa ni lahka naloga. Zmožnosti otroka, spontano otroško razumevanje besedil in prosta izbira beriva naj bi pozitivno vplivale na otroka in njegov razvoj bralnih zmožnosti. Znanje, učiteljevo vodenje branja in seznam besedil pa so pogosto razumljeni kot izrazito negativno; znanje o književnosti kot sistemu naj bi učenca preobremenjevalo, učiteljevo branje in razlaganje besedil naj bi rušilo otrokovo avtentično in starostno določeno razumevanje književnosti, seznam besedil pa naj bi pomenil omejevanje »bralčeve svobode«. Igor Saksida se ne strinja, da naj bi izbira beriva bila prepuščena le mlademu bralcu, saj v času izdaje knjig različnih kakovosti lahko deluje celo proti razvoju bralne kulture. Tudi znotraj priporočilnega seznama je bralčeva svobodna izbira uresničljiva, mladi bralec pa na ta način izbira med kakovostnimi mladinskimi deli. (Saksida 2010: 6–9.)

Na podlagi bralnega razvoja se v mladostniški dobi formirajo posebne skupine bralcev:

- a) tisti, ki ne berejo;
- b) tisti, ki berejo le trivialno oz. manj zahtevno literaturo;
- c) tisti, ki posegajo po zahtevnejši literaturi.

8 PRAVLJICE ZA OTROKE IN PRAVLJICE ZA ODRASLE

Veliko ljudi misli, da so pravljice namenjene samo otrokom. Vendar ni tako. Res je, da jih berejo predvsem otroci oz. starši otrokom, vendar niso namenjene samo njim. Obstajajo pravljice, ki so namenjene tudi odraslim. V preteklosti jih je z užitkom poslušalo staro in mlado. Bile so pomemben dejavnik komunikacije in družbenega sožitja, saj so vzdrževale in krepile povezovalne sile v skupnosti. Danes se pravljice odraslim zdijo premalo realistične, neverodostojne in neresne. Edino otroci ostajajo ves čas zvesti pravljicam. (Goljevšek 1991: 172.)

Pravljice so pri otrocih najbolj priljubljene, saj krepijo njihovo domišljijo. Na začetku se otroci poistovetijo z junakom, skozi pravljice pa se naučijo ločevati med dobrim in slabim. V svetu pravljič lahko otrok izživi vse tisto, kar mu je v realnosti strogo prepovedano. Takšen primer so klasične pravljice. Kratke sodobne pravljice pa so drugačne. Ravno zaradi kompleksne zgradbe se v njih večkrat skriva kritika družbe ali politične ureditve, kar je značilno za 20. stoletje; slednje zasledimo tudi pri Matetu Dolencu.

Med pravljičami za otroke in za odrasle skoraj ni razlike. Le-ta se pojavi predvsem v dojemanju pravljič. Otrok v pravljici uživa, se čustveno vživi in se s pomočjo junaka v pravljici sreča s čustvi kot so žalost, veselje, sreča ... Otrok lahko v pravljico popolnoma verjame, lahko pa le deloma ali sploh ne. V nasprotju z otrokom pa po mnenju Goljevščkove odrasli v pravljice strastno in slepo verjamejo in jih pretvarjajo v ideologije. Tako postanejo pravljice orožje in orodje za spremembo in obvladovanje stvarnosti.

Katere pa so stične točke med pravljičami za otroke in odrasle? Obema vrstama so skupne vsebinske stalnice. Alenka Goljevšček jih je podrobneje razložila v knjigi *Pravljice, kaj ste?* Prva med njimi je izročnost pravljičnega junaka. V klasični pravljici je bil junak izbran za svojo nalogo in določen od višjih sil. V pravljici za odrasle pa njegovo vlogo prevzame komunistična partija, kot jo imenuje Goljevščkova.⁹ Pot do cilja je načrtana »od zgoraj« in posameznik mora po njej brez dvomov in omahovanja, tako kot junak v klasični pravljici. Izročnosti sledijo selstvo, zajedalstvo in milenarizem, katerih pa podrobneje ne bom predstavljala. Fascinantnost pravljič ni vezana na otroško stanje, saj v vsakem človeku ostane delček otroka, tudi ko ta odraste. (Goljevšček 1991: 179–187.)

Pravljice so nekaj večnega. Čeprav izmišljene in neverjetne zgodbe so obenem človeško globoko izkušene in resnične ter vedno mlade.

⁹ Komunistična partija je bila slovenska politična stranka, ki se je zavzemala za socialistično in komunistično Slovenijo, a je danes ni več, pojavile pa so se nove stranke. V delih Mateta Dolenca je veliko kritike na račun politikov ter ravnanja naših vladnih uslužbencev. Velikokrat se iz njih norčuje, vendar vse spretno zabriše z zgodbo.

9 MATE DOLENC IN NJEGOVO LITERARNO USTVARJANJE

9.1 Življenje in literarni razvoj Mateta Dolenca

Mate Dolenc se je rodil 5. 10. 1954 v Ljubljani. Študiral je primerjalno književnost na Filozofski fakulteti. Pot ustvarjanja ga je zanesla v novinarski poklic. Tri leta je bil zaposlen pri reviji *Mladina*, nato pa se je odločil stopiti na pot samostojnega pisatelja. Začel je kot pisec kratke proze za odrasle, ki jo je objavljajl v literarnih revijah *Sodobnost*, *Mlade poti*, *Problemi*, *Dialogi*. Prva samostojna knjižna objava je bila zbirka kratke proze *Menjalnica* (1970), v kateri se je ukvarjal predvsem z motivi iz življenja najstnikov, njihovo odtujenostjo od sveta, v katerem živijo, z motivi ljubezni, trpljenja ... Veljal je za mestnega oz. urbanega pisatelja, nato pa ga je močno prevzelo morje, ki je začelo dobivati vedno pomembnejšo vlogo v njegovih delih.

Do leta 1986 je pisal le knjižna dela za odrasle, nato pa se je podal na pot otroške in mladinske literature, kjer je požel kar nekaj uspehov. Kaj pa ga je motiviralo za pisanje mladinske literature? Za revijo *Otrok in knjiga* je napisal naslednje: »Bistven vzgib k temu, da sem začel pisati otroško in (mladinsko) literaturo, namreč niti slučajno ni bil, da bi ŽELEL pisati za otroke. /.../ Bila je ena sama nagnjenost do enega samega otroka – to je do mene samega in otroka, ki je bil zmerom v meni.« Že kot mlad fant je imel bujno domišljijo in si je za govorne nastope izmišljal zgodbe, saj mu je bilo to lažje kot učenje pesmic na pamet. Pri tem ga je podpirala tudi profesorica Novakova, ki mu je že v mladih letih dejala, da ima talent za pisanje. Njegov vzornik je Hans Christian Andersen, še vedno pa rad prebira otroška dela, kot so *Andersenove pravljice*, *Ostržek*, *Srečni princ*, *Medved Pu*, *Peter Pan*, *Pika Nogavička*, *Tri kraljeve opice* ter ostale pravljice in pripovedke.

Njegova prva knjiga za otroke je bila *Morska dežela na železniški postaji* (1986), za katero je istega leta prejel Levstikovo nagrado. Omenila sem že, da igra morje v njegovem literarnem ustvarjanju velikansko vlogo, saj so dela vsebinsko pretežno posvečena morju. Rad ima morje in veliko časa preživi na morju. Sam pravi: »Morje je ena od velikih snovi sveta in življenja, zame simbol veličine in trdoživosti. Morje pripoveduje tudi o Zemlji in Vesolju.¹⁰« (Dolenc).

¹⁰ http://www.zupca.net/dnevna_soba/knjiga_meseca/m_dolenc.htm

Napisal je dva romana za mladino, in sicer *Golo morje* (1988) in *Strupena Brigita* (1989). V slednji se je dotaknil tudi pomena ekologije. V svojih morskih zgodbah poudarja, da morje trpi, ko mu delamo škodo; da so ribe živa bitja, ne samo hrana na krožniku; da je morje velikansko živo bitje ter ima svojo zgodovino, ki jo pripoveduje že tisočletja. Svet, ki ga Dolenc upodablja v svojih zgodbah, je fantastičen. RIBE so personificirane, govorijo, se smejejo, jokajo. Morje se upre, veter spreminja obliko sveta, morska sol ima aktivno vlogo, čas teče in na svoji poti stresa vice in modrosti.

Zadnja leta se je Mate Dolenc bolj posvetil pisanju kratkih zgodb za otroke, v katerih poskuša ustvariti čim več »andersenovske atmosfere«. V mladih bralcih želi prebuditi zavest o pomembnosti ohranjanja vrednot, ki jih ljudje potrebujemo za pošteno življenje. Takšne zgodbe najdemo tudi v knjigi *Kraljičin lipicanec in druge zgodbe* (2010), za katero je leta 2010 prejel nagrado večernica. Idejo za zgodbe dobi iz vsakdanjega življenja, ko prebere članek v časopisu, sliši novico na radiu ali pa se mu zgodba sama pojavi v glavi in jo prelije na papir. Nagrado večernica je dobil tudi letos za svoje zadnje delo *Maščevanje male ostrige* (2010). Za zbirko pravljič *Leteča ladja* (2002), ki je osnovana na pripovedkah, zbranih z vseh vetrov, mu je Društvo slovenskih pisateljev leta 2004 podelilo nagrado desetnica.

Svojega védenja o svetu ne izraža samo z literarnimi deli. Leta 1999 je izdal izobraževalno slikanico *Z masko v podvodni svet*, leta 2003 knjigo *Morski portreti: ribe, raki in školjke Jadrana* v sodelovanju s fotografom, leta 2004 pa strokovno knjigo *Potapljanje na vdih in podvodni ribolov*.

Za njegova dela bi lahko rekli, da imajo dve plasti. Namenjena so tako mladim bralcem kot tudi odraslim. Za otroke so to fantastične zgodbe, v katerih ribe in opice govorijo, za odrasle pa zgodbe, ki spodbujajo k razmišljanju, kako živimo svoje življenje, kaj počnemo s svetom, ki nas obdaja, katere so naše največje vrednote ter kaj lahko storimo, da spremenimo in izboljšamo svoj način življenja.

Ne smemo pa pozabiti na njegovo literaturo za odrasle. Med najbolj znanimi je roman *Vampir z Gorjancev* (1979), v katerem se je lotil vampirske tematike in jo združil s tedanjo politično. Sledile so novelistične zbirke *Gorenčev vrag* (1977), *Vloga mojih škornjev v angolski revoluciji* (1985), *Praznik republike ali abrakadabra* (1987) ter *Rum in šah* (1993). Leta 1998 je izdal zbirko krajših potopisnih zgodb z naslovom *Ozvezdje Jadran*, ki so jo osnovnošolci morali prebrati leta 2004 za Cankarjevo priznanje. Zbirka govori o spominih s potovanja po otokih Jadrana, po obali Grčije in Afrike. Leta 2000 je izdal roman *Morje v času mrka*, za katerega je bil nominiran za literarno nagrado kresnik.

9.2 *Biografija mladinskih del*

- *Morska dežela na železniški postaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1986. Ilustriral Miroslav Šuput.
- *Velika ptičja zadeva*. Ljubljana: Borec, 1987. Ilustriral Marjan Manček.
- *Golo morje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988. Ilustriral Marjan Manček. Ponatis: Ljubljana: DZS, 2005.
- *Strupena Brigita*. Ljubljana: Borec, 1989. Ilustriral Daniel Demšar.
- *Z masko v podvodni svet*. Izobraževalna slikanica. Stari trg ob Kolpi: Koce, 1999.
- *Leteča ladja*. Ljubljana: Mladika, 2002. Ilustriral Andrej Čakš.
- *Morsko dno pripoveduje*. Ljubljana: Mladika, 2004. Ilustrirala Kiki Lažetić
- *Zabloda laboda in druge zgodbe*. Ljubljana: Mladika, 2006. Ilustriral Adriano Janežič.
- *Polnočna kukavica in druge zgodbe*. Ljubljana: Mladika, 2008. Ilustriral Adriano Janežič
- *Kraljičin lipicanec in druge zgodbe*. Ljubljana: Mladika, 2009. Ilustriral Adriano Janežič.
- *Maščevanje male ostrige*. Ljubljana: Mladika, 2010. Ilustriral Adriano Janežič.

10 ANALIZA PRAVLJIC IN MLADINSKIH DEL

V praktičnem delu bom podrobneje predstavila mladinsko literaturo Mateta Dolenca. Njegove zgodbe in predvsem kratke fantastične pravljice je mogoče brati na dveh ravneh, saj so namenjene tako odraslim kot tudi otrokom. V zgodbe je velikokrat vpleten nauk, ki ga prepozna odrasla oseba oz. izkušeni bralec, saj pisatelj skozi zgodbe graja politične razmere, označi vedenje današnje mladine ali trka na vest bralca, da bi moral biti pozornejši na svojo okolico.

Knjige Mateta Dolenca bi glede na vsebino uvrstila med kratke fantastične pripovedi. Vsaka od pripovedi je zaključena zgodba. V zgodbah nastopajo morska bitja ali živali, ki jih srečamo v gozdu, hišne miši, kune, vse pa govorijo. Junak, ki je v pravljicah odrasla oseba, se z njimi pogovarja in živali ga marsičesa naučijo in mu dajo misliti, tako kot bi zgodbica, ki jo odrasli berejo otrokom, tudi njim morala dati misliti. Lahko rečem, da je tendenca pravljic Mateta Dolenca vzgoja otrok v odrasle, ki znajo spoštovati živo naravo okoli sebe.

Vsaka zgodba je ponazorjena s slikovno ilustracijo, ki gotovo pričara nasmeh na obraz mladega bralca: junak pred kletko šimpanza, žirafa v pižami na sredi ceste, Urška in očka med plavanjem po dnu Morske dežele ... Vsaka ilustracija zajame bistvo kratke pravljice in pusti na bralcu še večji vtis.

Pisatelj je v večini zgodb prvoosebni pripovedovalec s smislom za humor, saj pričara vrsto smešnih situacij. Velikokrat se iz česa tudi norčuje in je ironičen, bralca pa poziva k večji razsodnosti. Ravno zaradi svoje izvirnosti pri pisanju in humorja je Dolenc dobil tudi desetnico, literarno nagrado za delo *Leteča ladja*, pa tudi večernico, literarno nagrado za deli *Kraljičin lipicanec in druge zgodbe* ter *Maščevanje male ostrige*.

10.1 *Morska dežela na železniški postaji (1986)*

Morska dežela na železniški postaji je Dolenčevo prvo mladinsko delo. Sestavlja ga trinajst zgodb o očku in Urški, ki odideta v Morsko deželo. Tam kar mrgoli dogodivščin, ko se

srečata z različnimi prebivalci morja. Zgodbe tvorijo celoto, saj se med seboj navezujejo, vsaka zase pa predstavljajo svojstveno dogodivščino.

Vse se začne, ko se očka, prvoosebni pripovedovalec, in Urška odpravita čez progo mimo table z napisom Prehod prepovedan. Pripovedovalec mladega bralca pouči, da ni pametno hoditi tam, kjer piše, da je prepovedano. Na bralca želi vplivati tudi vidno, saj z besedami poudari pomen barv in z veliki tiskanimi črkami napiše, kar želi izpostaviti. Urška je zelo radoveden otrok, saj ves čas sprašuje očka in si želi oditi v Morsko deželo. Odpravita se do zabojnika z napisom SEA LAND (Morska dežela) in odpotujeta vanjo. Zabojnik deluje kot portal v drugi svet – morski svet – in ima vse prvine fantastičnosti. Oba junaka, očka in njegova mala – velika Urška, se znajdetata globoko pod morskim dnom. Srečata kirnjo, prvo ribo. Pisatelj jo mojstrsko opiše in izpostavi njeno kameleonsko lastnost spreminjanja barv. Kirnja govori, tako kot vsa morska bitja, ki jih na poti srečata, saj so vsa personificirana. A ne samo, da so personificirana, nekatera imajo vse človeške značajske lastnosti (nadutost, kritičnost, prijaznost, dobrodušnost, modrost ...).

Tako kot v vseh njegovih knjigah ima tudi v prvi knjigi veliko vlogo opis. Skozi kratke zgodbe je veliko opisov morskih rib in ostalih prebivalcev morskega dna. Z opisom kot ubeseditvenim postopkom prikaže Dolenc pestrost morskega dna, hkrati pa poučuje mlade bralce o življenju na morskem dnu: od kod izvirajo poimenovanja rib; izpostavi lastnosti, ki določajo posamezno ribo; v čem se med seboj ribe razlikujejo (npr. zobatci in orade); zakaj hobotnice uvrščamo med glavonožce in kaj glavonožci so; pove, da je mož škarpine ali bodike škarpun ali bodež ... Namesto poimenovanja morskega psa se posluži metonimije Staro Žrelo, ki odraslega bralca spomni na film Žrelo, v katerem morski pes ogroža plavalce v morju. Mladim bralcem razloži tudi prehranjevalno verigo: večje ribe se hranijo z manjšimi (npr. zobatci lovijo salpe in šarge), nekatere ribe se prehranjujejo s školjkami in majhnimi rakci (šargi svoje ostre zobe uporabljajo za grizenje rakcev in ježkov), Staro Žrelo lovi vse ostale ribe in je nevaren tudi človeku.

Skozi celotno knjigo se napetost stopnjuje. Nevarnost pred Starim Žrelom je vedno večja, saj so se prebivalci morja pritožili nad obiskovalcema. Staro Žrelo ima oblast v morju in ju zato išče. Očka Urški razloži, da $\frac{3}{4}$ zemeljske oble pokriva morje in ji na primeru hiše s štirimi nadstropji razloži, koliko je $\frac{3}{4}$. V zgodbah se pojavi veliko lepih misli in aforizmov: »Vse se enkrat konča. Razen časa samega.« (Dolenc 1986: 39), »Ljubezen je najlepša na

štiri oči.« (Dolenc 1986: 19), »Življenje je večni boj.« (Dolenc 1986: 27). V besedilih najdemo tudi pregovore in frazeme, npr. *vrana vrani ne izkljuje oči, imeti cmok v grlu*.

V literaturi za odrasle je Mate Dolenc v 90. letih kritičen do družbe. V kratkih fantastičnih pripovedih o morju ravno tako posredno kritizira tedanjo družbo, saj njene značilnosti prenese na prebivalce morskega dna. »Vesta, ribe so različne – ene se brigajo samo zase, druge pa vtikajo nosove v druge zadeve. In vaju so že zdavnaj ovadili.« (Dolenc 1986: 43.) Dolenc v eni od zgodb jasno zapiše, da tudi ribe nimajo med seboj urejenih odnosov. Skozi lik Starega Žrela, ki v Morski deželi predstavlja oblast, pa kritizira tedanjo politično oblast: »[N]ekateri so takšni, ko enkrat imajo oblast, je ne spustijo, pa če vse vzame vrag.« (Dolenc 1986: 62).

Srečamo se tudi z motivom ogrožene vrste. Morski medved ali tjulenj velja za ogroženo vrsto in pisatelj z ganjenostjo govori o zadnjem tjulnju, ki ga srečata Urška in očka. Tjulenj jima pove zgodbo, kako je izgubil družico in ostal sam. »Žalostno je biti poslednji svoje vrste.« (Dolenc 1986: 53.) Kljub slabi izkušnji se ju tjulenj usmili in se odpravi poiskati delfine, ki očku in Urški pomagajo poiskati pot iz Morske dežele.

Višek napetosti predstavlja srečanje s Starim Žrelom. Izvirna je bila primerjava gobca morskega psa z vojaškim letalom: » ... njegov gobec je bil kot gobec vojaškega letala bombnika« (Dolenc 1986: 58). Staro Žrelo pa je imelo neko posebno lastnost, citiralo je Franceta Prešerna: »Ko brez miru okrog divjam, prijatli prašajo me, kam ... « (Dolenc 1986: 58). Vendar pa se vmešajo delfini, tako da rešijo naša junaka in prispemo do srečnega konca. Delfine prikaže pisatelj kot zelo inteligentna morska bitja, ki se ne bojijo ničesar in so vedno pripravljeni pomagati.

Skozi celotno zgodbo nastopa prvoosebni personalni pripovedovalec. V vlogi prvoosebnega pripovedovalca srečamo očka male velike Urške, kot jo ves čas imenuje. Perspektive pa se v zgodbah med seboj prepletajo. Resničnostna perspektiva se prepleta s parabolično, kot se prepletata resnični in fantastični svet. Resničnostno perspektivo predstavljajo opisi morskega dna, rib, kritika tedanje družbe, parabolično perspektivo pa elementi fantastičnosti, kot so zabojsnik, ki deluje kot portal v drug svet – Morsko deželo –, govoreče ribe ... Zgodbe so prepletene s humorjem in ironijo. Na koncu se poigra s stereotipom miličnika, ki očkovo izkaznico drži obrnjeno narobe, ko ju ustavi pri izhodu iz

Morske dežele pred zabojnikom. Izpostavi, da ima oblast vedno prav, tudi ko nima. Še danes ta trditev velja za našo vlado.

10.2 Velika ptičja zadeva (1987)

Drugo delo, napisano za mladino, ravno tako sestavljajo kratke fantastične pripovedi. Ideja pripovedi je potovanje dečka Lukca, ki se s štokljo odpravi na izlet. Zgodbe se med seboj povezujejo in tvorijo celoto. Pomembno vlogo v tej knjigi imajo različni ptiči: galebi, golob pismonoša, kavke, krokar Alan, krokar Feniks (Pepe), lastovke, orel, papiga, ponirki, ribji orel, slavček, sokol, sova, srake, štoklje, vrane in žolna. Vse živali so personificirane in nosijo človeške lastnosti. Književni čas poteka vzporedno z našim branjem pravljice, v sedanjosti.

Dečku Lukcu ni jasno, kako ga je lahko na svet prinesla štoklja. Vsi mladi bralci se ob tem spomnijo, da so na vprašanje, od kod so prišli, od staršev dobili odgovor, da jih je prinesla štoklja. Šele kasneje smo vsi izvedeli resnico, kako se rodijo otroci. Tudi Lukec zvečer razmišlja o tem, nato pa se nenadoma v sobi pojavi štoklja in skupaj se odpravita na izlet čez pokrajino, kjer se soočita z veliko zmešnjavo v ptičjem svetu. Na poti srečata sovo, sokola, kavke in ostale ptice in vse so prestrašene nad spremembami, ki se jim obetajo. Priletita tudi do krokarja Alana, Feniksovega brata. Alan je nad bratom zelo razočaran. Ko sta namreč tako letela od ene vrste ptic k drugi, sta naletela tudi na srake, vrane in krokarje, ki so bili pod okriljem krokarja Feniksa. Obljubiti sta morala, da bosta vohunila za svojo vrsto. Lukec se je predstavil kot sova, saj nista smela izdati, da ni ptič temveč deček. Nato sta se s štokljo odpravila poiskat labode, ki jih je krokar Feniks pregнал z grajskega jezera, ker predstavljajo stare vrednote. Lukec je ob srečanju postal žalosten, saj so se mu ponosne ptice smilile. Pot sta nadaljevala čez hribe, kjer sta se srečala z orlom, ki ju je seznanil z novim zakonom. Mesojede ptice bi morale postati rastlinojede, zamenjati bi morale domove in spremeniti svoje navade. Krokar Feniks se celo odloči obrniti tok reke. To stori tako, da leti od enega na drugi breg in razglasi, da odtlej reka teče navzgor in ne navzdol, kot je do tedaj. Na koncu se ptice uprejo in skupaj nastopijo proti krokarju Feniksu, ki je kriv za celotno zmešnjavo in ponovno se vzpostavi red v ptičjem svetu. Spoznale so namreč, da so one same svoj prednik Simorg, kot so imenovalе svojega kralja med pticami.

V sodobnih pravljicah *Velika ptičja zadeva* pisatelj kritizira tedanjo politično oblast. Je tudi družbeno kritičen in posledično je knjigo mogoče brati na dveh ravneh, kot zgodbe za otroke in kot zgodbe za odrasle. Tako kot med ptiči pridejo na oblast novinci, ki pokažejo svojo moč in obrnejo tok reke, se lahko zgodi tudi v človeškem svetu. Tudi ko se vse obrne na glavo, je hkrati še vse enako in samo tisti, ki si upajo to na glas povedati, so tepeni. Odrasli vidijo v zgodbah kritiko družbe in politične ureditve, za otroke pa je to samo zgodba o ptičih, ki se med seboj prepirajo za oblast. Človek se lahko upira oblasti, vendar ima oblast še vedno moč nad njim. Rešitev je v kolektivnem upor, saj le-ta prinaša rešitev. Svoboda je glavna za vsa živa bitja. Pomembna je za ptice in tudi pisatelj je v literaturi svoboden, saj nepopisan list papirja prenese vse.

Kratke fantastične pripovedi so napisane skozi tretjeosebne personalnega pripovedovalca. Vživi se tako v Lukca kot ptice in spretno načrtuje pripoved. Perspektiva je parabolična in polna elementov fantastičnosti; sokol in galebi se prehranjujejo z žiti, vrane lovijo ribe ... V realnosti je to popolnoma nemogoče. Zgodbe pa imajo tudi sporočilo, da se je potrebno boriti za svobodo ter vzpodbujati in krepiti kolektivni duh.

10.3 *Golo morje* (1988)

Golo morje je prvi mladinski roman avtorja Mateta Dolenca. Glavna tema je odraščanje, saj se srečamo z najstnikom Martelom, ki odkriva skrivnosti prehoda fanta v moškega, na kar nas avtor opozori že v uvodu romana. Srečamo pa se tudi s temo prve zaljubljenosti in ljubosumja med dvema prijateljskima. Dolenc se spretno vživi v kožo glavnega junaka in njegovo razmišljanje. Ves čas ohranja poslušnost za napeto fabuliranje in psihološko utemeljevanje dogodkov, roman pa začini s svojevrstnim smislom za humor in satiro. Jezikovno ga prilagodi najstnikom, saj uporablja najstniški sleng, besedilo pa vsebuje tudi nekaj kletvic in primitivnih izrazov. Njegovo izražanje je brez dlake na jeziku. Dotakne se tudi tabujskih tem, kot so spolnost, varanje, problemi in nesoglasja v družini, alkoholizem, razvrat ...

Naslov *Golo morje* simbolizira željo najstnikov, da bi odšli na odprto morje in tako pozabili na starše ter njihove probleme. Željo uresničijo in se podajo na nevarno

pustolovščino, na koncu pa ostanejo ujeti na odprtem morju. Roman sestavljajo tri večja poglavja, ki so tudi naslovljena: Pleme, Obzorje in Vulkan. Že sam naslov zajame bistvo poglavja. V poglavju Pleme srečamo družine treh prijateljev, Martela, Medeje in Aljoše, ki skupaj letujejo na hrvaškem otoku sredi Jadrana. Vsi trije so ravno vstopili v pubertetno obdobje. Starši na počitnicah le pijejo, jedo in kartajo, za otroke pa se sploh ne zmenijo. Tako otroci vedno globlje tonejo v pubertetniške težave. Martel goji hrepenenjsko ljubezen do Medeje, hkrati pa ga razganja vzbujeni spol. Prvič v življenju doživlja razkol med telesom in dušo, zaradi vseh razmer pa ga prenaša težje, kot bi ga sicer. S starši se ne more pogovarjati o tem, kaj se dogaja z njim in z njegovim telesom, saj se boji, da bi ga mama obsojala, oče pa bi mu skrivoma ploskal. Medeja pravkar postaja dekle in za Martela postane moteč dejavnik. Prijatelj Aljoša pa se začne razvijati v razumskega cinika, kot je njegov oče. Ko se veseljačenju staršev pridruži še skupina podjetnikov in njihovih ljubic, razvrat doseže vrhunec. Feliks in Margareta prevarata svoja zakonca, Martel pa se zagleda v eno izmed ljubic in skozi opazovanje spozna globoke skrivnosti spolnega življenja. V tem vrvežu so trije mladostniki, Medeja, Martel in Aljoša, prepuščeni sami sebi. Podzavestna želja, da bi starše opozorili nase, pride na dan v Medeжинi drzni želji, da vzamejo Feliksov čoln in zaplujejo na odprto morje. Ta drzni podvig predstavlja nezavedno željo, da bi se otresli vpliva staršev in se osvobodili. V poglavju Obzorje se mladostniki sami, brez vednosti staršev, odpravijo na odprto morje. Ko izplavajo iz zaliva, Aljoša želi, da se vrnejo, Medeja pa je vsa zasanjana in Martel ji zaljubljeno ustreže. Ko dosežejo odprto morje in obale ne vidijo več, pa se jim pokvari motor. Zdaj so ujeti v brezmejnosti. V bližini ni nobene ladje, ki bi jim prišla na pomoč, obala pa je daleč. Ponoči jih tok morja prinese do skalnatega otočka, na katerem ni nič drugega kot razpadajoča ribiška hiša. Na tem otoku nekaj dni obupano čakajo, da bi jih kdo našel. Tu se začnejo prvi spori med mladostniki. Aljoša hoče biti glavni, Martel pa je nanj ljubosumen, saj želi pustiti vtis na Medeji. Tako se fanta začneta med seboj prerekati. V zadnjem poglavju, v Vulkanu, pa otok postane prizorišče boja za obstanek; ob tem udarijo na dan goli preživetveni nagoni. Aljoša kuha sovraštvo do Martela. Urinira v edino malo pitne vode, ki je na otoku, v morje zlije bencin, s katerim bi lahko zakurili kres, ukrade pečenega raka, ki ga je Martel ulovil in spekel. Martel se edini trudi za preživetje, ne le svoje, temveč tudi za Medejin. Lovi rake, nabira veje in kuri ogenj. Zaradi sporov med fantoma se Medeja nagne na Aljoševo stran, Martelu pomaga le toliko, kolikor začuti potrebo po hrani. Ko Aljoša ukrade raka, ga Martel dohiti in med njima se vname srdit pretep. Martel obleži nezavesten, Medeja pa medtem hlasta za koščki mesa v raku. Potem pa mimo priplujejo tri

vojne ladje. Martelu se zdi, da streljajo nanje. Otok je namreč del vojaškega poligona, mimo katerega je civilnim ladjam prepovedano pluti. Z ladje res streljajo, nato pa jih vendarle zagledajo. To je prvi stik z ljudmi po nekaj dnevih, ki so jih preživeli sami na morju. Odpeljejo jih v bolnišnico, kjer pa se zgodi vesplošni polom med njimi samimi in starši. Med ploho očitkov, tako ljubezenskih kot političnih, odpade navidezna povezanost med njimi. Drug drugega začnejo kriviti za nesrečo. Martelov oče se tako otrese političnega hlapčevanja do Aljoševega očeta in se končno postavi za sina, Martel pa človeško dozori. Vse tri družine na koncu vsaka zase odidejo domov. Vulkan naj bi ponazarjal ravno ta spor med starši, ko naenkrat kot vulkan na dan izbruhnejo vse zamere iz preteklosti.

V upodabljanju situacij in slikanju književnih oseb ter njihovih značajskih potez je zaslediti jedek humor. Dramatično nizanje dogodkov, ki se pripetijo mladim, je nekakšen zunanji okvir notranje zgodbe, v katero so vpleteni Martel, Aljoša in Medeja. Vsi trije so tipični otroci različno situiranih meščanskih družin, ki pa jim je skupno le, da jim ničesar ne primanjkuje, razen pozornosti staršev.

Jože Snoj v spremni besedi napiše: »Puberteta je težko, a tudi odločilno razvojno obdobje človeka. Stokrat težka in še toliko usodnejša pa je, če jo mora mlado in občutljivo bitje preživljati v zatohlem ozračju družbe, ki je izgubila vse temeljne vrednote življenja.« (Dolenc 1988: 185). Primer družbe, ki je izgubila vse temeljne vrednote življenja, so v romanu starši Martela, Medeje in Aljoše. Njihove zabave so le beg pred lastno praznino ter očitki, ki jim težijo vest. Ves čas se sprenevedajo in nočejo videti niti tega, kar imajo pred nosom: da namreč svojim otrokom posvečajo premalo pozornosti. Ne zavedajo se, da s svojim obnašanjem vplivajo na otroke in na to, kakšni bodo postali, ko bodo odrasli. Zapiše pa tudi, da je roman mladinski do te mere, kolikor obravnava doživetja mladih ljudi. V razponu problematike je razumljivejši bolj izkušenemu bralcu, ki v romanu vidi tudi kritiko družbe in težnjo, da se vsak človek otrese spon, ki ga vežejo.

Opis kot ubeseditveno sredstvo ima v romanu pomembno vlogo, saj z njim pisatelj prikaže lepoto otoka, na katerem tri družine preživljajo počitnice, lepoto odprtega morja in željo po občutku svobode. V romanu se srečamo s tretjeosebним avktorialnim pripovedovalcem, ki točno ve, kako bo razpletel zgodbo o prijateljih Martelu, Medeji in Aljoši ter njegovih družinah. Srečamo se z resničnostno perspektivo, saj pisatelj ničesar ne olepšuje. Vse je

pristno: jezik, situacije, razmere v družini, ljubosunje med prijateljema v obdobju pubertete, težave odraščanja ... Književni prostor je urbano okolje, brez olepševanja in z vsemi pomanjkljivostmi. Nihče od junakov ni socialno, moralno ali politično izločen, temveč je udeleženec dogajanja. Bistvo besedila je v razvoju književne osebe, Martel skozi roman dozori. Poudarek romana je na medčloveških odnosih, saj bi starši lahko preprečili beg mladostnikov, če bi se jim več posvečali, namesto da so se predajali razvratu. Ob branju me je preveval občutek, kot bi pisatelj družbi želel sporočiti, da se je mladim potrebno posvetiti, ne pa jih zanemarjati, saj tako bistveno vplivamo na njihov razvoj in na to, kakšne osebnosti bodo postali.

10.4 Strupena Brigita (1989)

Dolenčev drugi roman, namenjen mladini, je fantastična pripoved *Strupena Brigita*. Idejo zanj je pisatelj dobil v nesreči tovorne ladje Brigitte Montanari, ki je prevažala strupen tovor in bi skoraj povzročila ekološko katastrofo. Ker je roman ekološko obarvan, govorimo o ekološkem fantastičnem romanu, ki ga danes berejo mladi bralci za eko bralno značko.

Roman je sestavljen iz poglavij, od katerih ima vsako naslov, kot bi šlo za posamezno zgodbo, vendar je vsaka zgodba delček celote. Z naslovi poglavij zajame avtor bistvo posamezne zgodbe. Pisatelj se z družino odpravi na dopust na naš Jadran in opisuje, kako preživljajo dneve. Mama se sonči, s sinom Vanetom pa ribarita in doživljata »morske« dogodivščine. Nekega dne na ribolovu ujameta orado, vendar se je usmilita in jo izpustita nazaj v morje, ona pa jima v zahvalo pove zgodbo o Morskem fantku, ki mu je bilo ime Poldek. Fantek je padel s turistične ladje v morje in utonil, a ni umrl. Tukaj se srečamo z zgodbo v zgodbi. Okvirna zgodba romana je zgodba o očku in Vanetu, ki se odpravita na ribolov, vložena pa je zgodba o Morskem fantku Poldku, v kateri prevzame vlogo pripovedovalca Orada.

V zgodbi o Morskem dečku je veliko elementov fantastike. Orada govori in pripoveduje, kako je Poldek v družbi Anteja Pozejdana raziskoval morsko dno. Veliko je intertekstualnosti z antiko, saj srečamo grške bogove v malo drugačni vlogi (bog Ante Pozejdon, njegova žena Anka Amfitrida, kraljica Tevta, Žusepe Neptun ...). Bralca

seznan z antično zgodbo o Meduzi in Pozejdenu.¹¹ Skozi roman pa bralca tudi izobražuje, saj razlaga ribiške izraze, kot so *lovljenje na sviču* (lovljenje pod lučjo), *štive* (mornarski izraz za skladišče), *vrulja* (morski pojav) ... Bralca seznani s prebivalci morja: fosforescentnim planktonom, sardelami, leščurjem, jeguljo, delfinom, škarpeno ... Rdeča nit zgodbe je, da vse prebivalce boli glava, vendar nihče ne ve od česa. Poldek se v družbi Anteja Pozejdona odpravi poiskati razlog za glavobole morskih prebivalcev. Vrh doseže roman z zgodbo o meduzi: ko Meduza omeni Brigito Montanari. Dolenc ves čas spretno stopnjuje napetost zgodbe in bralca spodbuja k razmišljanju z vprašanji, kaj vse je krivo, da se je življenje v morju začelo spreminjati. Humorno predstavi nasprotje med Italijo in Slovenijo; sardele se med seboj ločijo po jeziku, za kar uporabi pogovorno italijanščino in stavke, mladim nepoznane, prevede v slovenščino. Italijo predstavi kot državo razcveta in bogastva v podvodnem svetu. Vrh doseže roman z vtisom grozljivosti, ko zagledajo ladjo: tu je eksplicitno izražena ekološka tema. Vse se vrti okoli vprašanja, zakaj ljudje ne skrbijo za morje. Na Brigiti Montanari se je namreč prevažal strupen tovor, vendar nihče ni pomislil na prebivalce morskega dna, ko je ladja potonila. Morski prebivalci se odločijo združiti moči in spraviti ladjo nazaj na kopno. Ob pomoči hobotnic jo potegnejo na sipino ob obali in v morju končno zavlada lepše življenje, saj nikogar več ne boli glava. Tu je močno prisoten kolektivni duh, kajti morskim prebivalcem ne bi uspelo, če ne bi združili moči. Sodelovati morajo vsi, ne glede na to, ali so z ene ali z druge strani (naj bodo s slovenske ali italijanske strani Jadrana). Bolečino v glavi pa so kmalu občutili prebivalci vasi ob nasedli ladji. Vsi so se postopoma odselili, saj je tudi njih začela boleti glava. Morski fantek Poldek je ostal v podvodnem svetu, Orada pa je zgodbo zaključila z mislijo: »Morski svet bo vedno živel po zakonih narave.« (Dolenc 1989: 179).

Opis kot eden od treh ubeseditvenih postopkov ima v romanu *Strupena Brigita* veliko vlogo. Zelo močno vpliva na bralca, ko pisatelj opisuje dno okrog nasedle ladje. Vse je kot bi bilo mrtvo, pusto in brez življenja. Natančno opiše vihar z visokimi lomečimi se valovi ter razpenjenim morjem, ki na obalnih mestih pušča uničujoče posledice. Roman na koncu sklene tudi krog, saj se zaključí, kjer se začne, zato lahko rečemo, da gre za zaokroženo zgodbo. Potopila se je nova ladja in v morskem svetu vlada strah, da se bo zgodovina ponovila. Roman s tem nosi jasno sporočilo: treba je skrbeti za okolje in morje, saj iz njega izvramo.

¹¹ Pozejdon in Meduza naj bi bila ljubimca. Boginja Atena je Meduzo za kazen spremenila v to, kar je danes.

V delu *Strupena Brigita* gre za preplet avktorialnega pripovedovalca s personalnim. Srečamo se z zgodbo v zgodbi ali vloženo zgodbo ter dvema tipoma pripovedovalca. V okvirni zgodbi o pisateljevi družini in Vanetu nastopa očka v vlogi prvoosebnega personalnega pripovedovalca z omejenim védenjem. Orada pa nastopi v vlogi tretjeosebnega avktorialnega (vsevednega) pripovedovalca, ki točno ve, kako bo zgodbo izpeljal. Nagovarja mladega bralca, zbuja zanimanje in skrb za morje ter stopnjuje pripoved do vrhunca, ko morska bitja združijo moči v boju proti strupom potopljene ladje Brigitte Montanari. Srečamo pa se tudi z več perspektivami. V okvirni zgodbi prevladuje resničnostna perspektiva, saj roman temelji na resničnih dogodkih preživljanja počitnic pisatelja in njegove družine. Nikjer ni zaznati vrzeli, da bi bralec podvomil v resničnost dogajanja. Vložena zgodba pa ima vse elemente fantastike in pravljice; v njej nastopi parabolična perspektiva. Živali so poosebljene, kot ljudje se lotijo reševanja problema in med seboj sodelujejo. Čeprav je roman ekološki, pa je hkrati družbenokritičen. Ljudje se v nesreči nismo sposobni povezati in rešiti problema, temveč raje vse pozabimo ali *pometemo pod preprogo*, kot bi se izrazil pisatelj.

10.5 *Leteča ladja* (2002)

Za knjigo *Leteča ladja* je pisatelj dobil nagrado desetnica. Tematsko se zopet navezuje na morje, v predgovoru pa avtor pove, da gre v knjigi za stare pripovedke, zbrane z vseh vetrov. Srečamo se s pravljicami, miti, povedkami in legendami.¹² V zgodbe o morju, pomorščakih, otočanih in morskih bitjih sta vpletena ljubezen in spoštovanje do skrivnosti morja.

Kot nekakšna rdeča nit se skozi celotno knjigo pojavljajo isti junaki, kot sta npr. stari Sebald, mali Piacun idr. Zgodbe bralca potegnejo v magični svet izven časa realnosti, v katerem obstajajo shetlandske deklice, deklice jegulje, pristanišče duhov ... Potegnejo ga vase, da ne more odložiti knjige, dokler ne prebere vseh poetičnih zgodb. Zgodb, ki bralca

¹² Legenda je izraz za kratko zgodbo z motivi iz krščanske religije, predvsem vezane na življenje svetnikov in mučencev. Povedka izhaja iz ljudskega slovstva in vsebuje motive iz napol realnega preteklega, zgodovinskega ali vsakdanjega sodobnega sveta. Liki in dogodki so nestvari, mitični ali pravljичni, a povezani s konkretnim geografskim, socialnim in vsakdanjim okoljem. Mit ali bajka pa je oznaka za tradicionalne zgodbe iz mitološkega območja, tj. o bogovih, polbožanskih herojih, duhovih, nadnaravnih silah ipd. (Kos 2001: 167–168.)

hlkrati vzgajajo in usmerjajo k razmišljanju. Naslonjene so na ljudsko izročilo, nekatere zgodbe pa tudi priredi. Vsaka ima ponazoritev v sliki.

Vse zapisane zgodbe so pustile pečat tudi na pisatelju, kar lahko sklepamo iz naslednjih stavkov, zapisanih v predgovoru: »Prisluhnil sem morju in starim povedkam, prisluhnil narodom, ki živijo na morju in ob morju in gojijo o njem svoje legende, in včasih sem pogledal tudi v kakšno knjigo in časopis, tudi v tako pomembni knjigi, kot sta Sveto pismo in Homerjeva Odiseja, in zbral za eno majhno vršo – to je pletena košara, v katero se lovijo ribe – zgodb o morju, morskih živalih in ljudeh. Zbrane so z vseh vetrov, od škotskega otočja preko norveških fjordov pa do daljne Kitajske in Japonske, nekaj pa se jih je rodilo na našem plavem Jadranskem morju, ki ga imamo tik pred nosom, čeprav se nam včasih zdi tudi daleč.« (Dolenc 2002: 5).

V tej knjigi gre za avktorialnega vsevednega pripovedovalca, ki pripoveduje zgodbo in ve njen konec. Zgodbe imajo vse značilnosti povedk in mitov, saj skušajo razložiti: obstoj tjuhnjev, nenavadne pojave, kot je smrt prebivalcev na peščeni obali; srečamo se z mitom Jazona in iskanjem zlatega runa, ki temelji na legendi o Argonavtih ... Glede na to, da gre za nabor različnih žanrov, mitov, povedk in legend, prevladuje v knjigi parbolična perspektiva (razlagalna perspektiva). Pojavljajo se pravljčni elementi, srečamo se z mitskimi bitji, zgodbe pa vsebujejo tudi moralni nauk. Pretežno prevladujejo zgodbe, v katerih gre za povezanost živalskega in človeškega sveta. Pisatelj ne more mimo človekovih dejanj in njihovega vpliva na živalski svet. Morske vedute predstavljajo Dolencu pejsaž nadčasovnim resnicam in dvomom človeške biti.

10.6 Morsko dno pripoveduje (2004)

Morsko dno pripoveduje je zbirka osemnajstih pripovedi o živalih in rastlinah, ki živijo v morju. Na začetku je pisatelj napisal predgovor z enakim naslovom, kot ga nosi zbirka. V njem je razpravljaj o Zemlji, ki zajema $\frac{1}{4}$ kopnega, ostale $\frac{3}{4}$ pa prekriva morje, ter da povsod živi nešteto živih bitij. Omeni, da morje skriva veliko zgodb, dotakne pa se tudi teme izumrtja in razpravlja o vzrokih za izumiranje živalskih vrst. Že v uvodu napiše, da bodo v zbirki zapisane zgodbe z morskega dna: »Mi pa bomo pogledali, kaj se dogaja na morskem dnu še danes, ta dan, to noč. Kajti dogaja se marsikaj. Morje večno šumi in

njegovo dno vedno nekaj pripoveduje. Ni trenutka, da se v njem ne bi na morskem dnu nekaj dogajalo.« (Dolenc 2004: 5).

V kratkih fantastičnih pripovedih v zbirki nastopajo leščurji, morske vetrnice, ugorji, želve, škarpane, jegulje in druge živali ter rastline, ki govorijo, razmišljajo, se prepirajo, se imajo rade, skratka živijo svoje bolj ali manj zadovoljno podmorsko življenje. Večina prebivalcev morskega dna živi v Jadranskem morju. Čeprav gre za fantastične pripovedi, v katerih so junaki morskega dna personificirani, pa je v zgodbah kljub temu moč najti tudi kanček resnice. Dolenc želi vplivati na bralca, da bi se zamislil nad svojim ravnanjem z morjem in se zavedal, da lahko nevede tudi škoduje naravi in njenim prebivalcem.

Kot v vseh kratkih zgodbah in romanih Mateta Dolenca tudi v tej zbirki naletimo na veliko opisov. Vsa nastopajoča bitja morskega dna opiše, prikaže njihov videz ter celo nekaj njihovih največjih značilnosti. Opiše jastoga, da ima rdečkast oklep z bodičastimi izrastki, tipalke in je brez klešč, da je pogosto hrana hobotnic ... In da ne gre od hiše, razen kadar se ženi ... Zgodbo začini s humorjem, saj se rarog in jastog med seboj prepirata, kdo je jastog in kdo je rarog, edino rakovica ve, da je rakovica in se ne ubada s svojo identiteto.¹³ V zgodbi o dveh leščurjih opiše izgled leščurja in pouči, da poznamo lopatastega in loparskega leščurja, posledično pa tudi svoja junaka poimenuje Lopata in Lopar. Lopata si želi avantur in podvigov, Lopar pa je zadovoljen z mirnim življenjem v morju. Lopati se želja po podvigih uresniči, saj ga potapljač Zvone izruva in odnese v akvarij. Tu postane Lopata igralec v akvariju, saj si ga ogledujejo vsi obiskovalci, Lopar pa sam samcat sameva na dnu morja. Vendar na koncu pogrešata drug drugega. V pripovedi je jasno izražena misel, da se usodi ne da ubežati. V morju pa med nekaterimi živimi bitji vlada prijateljstvo, kar biologi imenujejo sožitje ali simbioza. Takšen primer sta rak samotar in leščur, saj rak samotar opozarja leščurja na nevarnost, da se pravočasno zapre.

Živim bitjem v morju pisatelj pripiše celo človeške lastnosti. V pripovedi *Ostrige za predsednika* razjasni, da so ostrige školjke in jih radi jedo petični ljudje. Zaradi tega naj bi se ostrige prevzele in postale nadute in domišljave, kakršni so tudi nekateri ljudje. Mlade bralce pouči, da ostrige živijo v čistih vodah, za klapavice pa je ugodnejše umazano morje, saj so njegovi čistilci. Glavna med ostrigami si želi končati v ustih predsednika in ves čas

¹³ Ljudje z ene strani morja so za tistega, ki ima klešče, napisali, da je jastog, ljudje z druge strani pa, da je rarog; in obratno. (Dolenc 2004: 9.)

čaka na svojo priložnost, klapavica pa se ji posmehuje, da se včasih želje ne uresničijo, temveč življenje ubere čisto drugo pot. Na koncu se napoved klapavice uresniči, saj ostrige res končajo na krožniku, vendar si jih za večerjo privoščijo zaposleni hotela, pod pomolom katerega so školjke zrasle. Nauk pripovedi je: »Zgodovine pač ni konec – zgodovina poteka in vsak pride enkrat na vrsto, čeprav pogosto ne tako, kot si je predstavljal.« (Dolenc 2004: 13).

V svojih pripovedih je Dolenc humoren in ironičen: npr. v delu, kako stara škarpena piše ogorčena pisma v pisma bralcev lokalnega časopisa *Morski Kekec*¹⁴, hkrati pa trka na vest bralca, kaj bo čez deset let. Bo morje še pokrivalo to površino ali se bo posušilo? Razloži, da v morju veljata pravilo močnejšega in pravilo, da veliki jedo majhne.

Kljub temu da so pripovedi fantastične, pa se v njih srečamo tudi z resničnostno perspektivo. Ne samo opisi, temveč tudi nekatere zgodbe poučujejo o razmnoževanju živih bitij, kot je recimo pripoved *Ljubezen morskega konjička*. Iz nje mladi bralci izvedo, da mora morski konjiček svojo izvoljenko najprej osvojiti s plesom, nato pa mu ona v vrečko na trebuhu natrosi svoja jajčeca, iz katerih se rodijo novi morski konjički. Marsikdo ne ve, da je samček morskega konjička tisti, ki skrbi za jajčeca, in ne samička. V kratkih fantastičnih pripovedih gre za preplet parabolične perspektive z resničnostno.

Zgodbe so prežete tudi s smehom, kot je zgodba *In potem so se vsi smejali*. Glavni junak je polž z imenom morski zajček. Mate Dolenc spretno in izkušeno opiše morskega zajčka, ki se mu zaradi smešnega izgleda vsi smejijo, da pa je vse še bolj humorno, mu pripiše še jecljanje, hkrati pa pokara, da se ne bi smeli norčevati iz nekoga, ki jeclja. Omeni celo vsakdanji boj za preživetje.

Zanimiva je tudi zgodba *Oporoka moškatne hobotnice*. Bralca pouči o njenih razlikah s sipo. Pove tudi, da moškatna hobotnica pogine, ko izleže jajčeca (ikre). Je tudi sentimentalna, saj se oporoka moškatne hobotnice glasi: »Zapuščam vam morje. To je vse, kar imam.« (Dolenc 2004: 31).

¹⁴ V Sloveniji izhaja revija *Kekec*, namenjena mladim bralcem od 2. do 5. razreda osnovne šole. Revija daje velik poudarek razvoju literarnega pisanja, branja in razumevanja tako književnih kot slovničnih strani besedila. Z revijo sodelujejo uveljavljeni literati, med njimi tudi Mate Dolenc. (http://www.zalozbamladika.si/revija_kekec.html)

Ne pozabi pa niti na morje, veter in kopno, še posebej ne na to, kako močno lahko veter in morje vplivata na preoblikovanje kopnega. Morje s svojim tokom lahko preoblikuje morsko obalo, veter pa na kamnu pusti sledi v obliki okruškov. Hkrati pa opomni mladega bralca, kakšen pacek je človek, saj je glavni krivec za ozonsko luknjo ter za onesnaženost morja. Napove, da se bo narava nekoč maščevala. Danes lahko rečem, da to že počne.

Zbirka kratkih fantastičnih pripovedi pa se zaključi z zgodbo o želvi kareti, ki se sprašuje, kako dolg je čas. Opiše želvo, da ima debel oklep, da tehta tudi do 100 kg, da se premika počasi, da diha s pljuči in ne s škrgami. Razpravlja o času, ki je relativen in ga vsakdo drugače dojema. Konec zgodbe pa je nesrečen: ladijski kljun trči obnjo, ladijski vijak pa jo zadene v glavo in želva pogine. Tako želva Staronja ne dobi odgovora na vprašanje, kako dolg je čas, saj se je ta zanjo končal.

V vseh zgodbah nastopa tretjeosebni avktorialni pripovedovalec. Ves čas ve, kako bo izpeljal zgodbo, da bo na bralcu pustila vtis in bo jasno izražena ključna misel. Vsako pripoved spremlja tudi ilustracija, ki zajame bistvo pripovedi.

10.7 Zabloba laboda in druge zgodbe (2006)

Knjigo sestavlja šestnajst kratkih zgodb, ponazorjenih z ilustracijo. Tudi te zgodbe so kratke fantastične pripovedi z nastopajočimi pravljičnimi osebami, ki govorijo (labod, pajek, škorpion, netopirji, kit ...). Zgodbe so vezane na okolico Bohinja, kjer ima pisatelj svoj vikend in kjer zgodbe piše. Tam se je priučil govorice živali, zato je z njimi v posebnem razmerju. Živali mu razlagajo svoje ravnanje in poglede, ki so pogosto popolnoma drugačni od ravnanja ljudi.

Zbrane pripovedi govorijo o minljivosti, o času, ki teče in ga ni mogoče ujeti. Nastopajo živali, rastline; veter se pogovarja z bukvijo. Ta v literaturi simbolizira slovenstvo. Bukev, o kateri pripoveduje pripovedovalec v pravljiči Bohinjska bukev, je preživela že mnogo generacij in pozna veliko zgodb. Na koncu jo posekajo. Ljudje torej posegajo v naravo, ne da bi se ozirali na zgodovino in bukev brez milosti posekajo. Resničnostna perspektiva se prepleta s parabolično perspektivo. Kraj dogajanja in opis zgodovine sta popolnoma realna, pogovor bukve z vetrom pa je pravljičen element. Podobna je tudi pripoved, ki prikazuje

pogovor ladje Galeb z galebom. Usoda ladje je nejasna, saj jo čaka razrez za železo. Čeprav je bila v časih Tita to znana ladja, ki je plula po Jadranskem morju, je zdaj njena slava minila. Pisatelj zgodbo zaključi z latinsko mislijo *Sic transit gloria mundi* (Slava na svetu je minljiva). V obeh zgodbah se srečamo s tretjeosebni pripovedovalcem.

V *pajkovi mreži* je primer fantastične zgodbe. Srečamo se s prvoosebni personalni pripovedovalcem, ki v kopalnici vidi pajkovo mrežo. Vanjo se je ujela muha. Pripovedovalec sliši pogovor med muho in pajkom. Muha pajku obljubi, da mu bo izpolnila tri želje, če jo osvobodi, vendar na koncu takó pobegne, saj ni zlata ribica, ki bi izpolnjevala želje. Moralni nauk zgodbe je, da se z iznajdljivostjo lahko rešiš. Perspektiva v tej pravljici je parabolična, glavna akterja sta personificirana pajek in muha. Zgodba ima vse značilnosti basni¹⁵ in bi jo kot takó lahko tudi označili.

Še veliko zgodb v knjigi nosi moralni nauk. Takšna je tudi pripoved *Strah in pogum* o miši Tamari, znanstvenici, ki se ni ničesar bala, saj so ji v laboratoriju vcepili gen za pogum. Vendar je ta na koncu ni obvaroval, da se ne bi utopila v vedru vode, ki ga je nastavila gospodinja. Tamaro je namreč premamil vonj slanine, nastavljen kot vaba. Nauk zgodbe je, da preveč poguma lahko zamegli razum in privede do nesrečnega konca. Tukaj je pripovedovalec ponovno tretjeosebni in vsevedni, perspektiva pa je povsem parabolična, saj v pravljici nastopajo miši, ki razpravljajo o pogumu in strahu.

Zgodba *Škorpijonov poljub* pa je čisto realistična, čeprav v njej srečamo elemente fantastičnosti. Glavna junaka sta žaba, ki se ima za začarano kraljično, in škorpijon. Žaba je sanjalarila o princu, ki jo bo s poljubom spremenil v kraljično. Nekega dne je srečala škorpijona. Ta ji je obljubil, da ji bo v zameno, če ga prenese čez reko, poljubil. Žaba se je strinjala, a ko sta bila sredi reke, se škorpijon ni mogel upreti in jo je pičil s svojim smrtonosnim repom. Žaba je kmalu zatem umrla in skupaj sta potonila na dno. V tej sodobni pravljici nastopata dve zgodbici, okvirna je kot nekakšen uvod, v katerem se srečamo s prvoosebni personalni pripovedovalcem, in vložena zgodba, umetna pravljica o žabi in škorpijonu, v kateri nastopa tretjeosebni avktorialni pripovedovalec. S kratko sodobno pravljico nam pisatelj sporoča, da nihče ne more preko svoje lastne narave,

¹⁵ Basen je kratka zgodba s pogosto izraženim naukom na koncu teksta. Motivno se naslanja na like in dogodke iz živalskega in rastlinskega sveta, ki jih personificira. V basnih lahko nastopajo tudi človeške osebe ali celo bogovi. Tematsko je povezana s praktično-moralnimi spoznanji o dejanskih življenjskih možnostih, nujnostih in zahtevah. (Kos 2001: 167.)

kar je izgovor škorpijona, ko ga žaba vpraša, zakaj je to storil: »Takšen pač sem, /.../ in takšen je moj poljub.« (Dolenc 2006: 26). Perspektiva v okvirni zgodbi je realistična. Pripovedovalec v njej razpravlja o letnih časih ter o tem, da ima vsak letni čas v sebi nekaj romantičnega. V vloženi zgodbi pa se realistična perspektiva prepleta s parabolično. Žaba in škorpion sta personificirana, konec zgodbe pa je realističen, saj ima škorpion v zadku smrtonosni strup. Zanimivo pa je razmišljanje pripovedovalca na koncu: »Ali nismo te zgodbe že nekoč slišali v obliki šale? Smo. A je že tako, da se v nekaterih šalah skriva najbolj kruta resnica.« (Dolenc 2006: 269).

Čisto realistična je tudi zgodba *Luči in zvezde*. Prvoosebni personalni pripovedovalec se v želji po opazovanju zvezd odpravi iz mesta, saj ga v njem motijo luči. Na poti opazi, da je mesto osvetljeno, da utripajo semaforji in da je na vasi, zunaj mesta, vse enako; nikjer ni ugledal zvezd, samo luči. Neosvetljenega prostora kljub iskanju ni našel. Pisatelj je tukaj posredno ciljalo na svetlobno onesnaženost, ki preprečuje, da bi ponoči videli zvezde na nebu.

Zgodba *Otok se čisti* je ekološko obarvana. Otok kipi od življenja, dokler vanj ne poseže človeška roka in ga začne onesnaževati ter rušiti njegovo ravnovesje. Posledice so za ljudi lahko katastrofalne. Otok prijateljuje z morjem in nebom, njegov sovražnik pa je ogenj, ki lahko uniči njegovo pestro raznovrstnost rastlinskega in živalskega sveta. Pripovedovalec je bil nekega dne priča pogovoru med otokom, vetrom in morjem. Vsi trije so se pritoževali nad neodgovornim obnašanjem ljudi in sklenili, da prosijo sonce za pomoč. Želeli so pregnati ljudi z otoka in jim dati misliti. Sonce je zanetilo požar na otoku in ljudje so zbežali z njega, le peščica jih je ostala in pomagala gasiti, med njimi tudi pripovedovalec. Otok se je po požaru počutil očiščenega, morje in nebo pa sta se spraševala, ali je ljudi sploh mogoče očistiti. Pripovedovalec je prvoosebni in je želel prikazati, kako je narava razočarana nad egoističnim obnašanjem ljudi do narave. Realistična perspektiva se prepleta s fantastično, saj je usoda otoka realna, tako kot tudi onesnaženost morja in neprizadetost ljudi; parabolična perspektiva pa nastopi ob pogovoru otoka, morja in neba, ki skujejo zaroto, ki bi jih očistila. Ne veselijo se maščevanja nad slabim ravnanjem ljudi, kar je pisatelj zapisal z besedami: »Maščevanje ni sladko, ampak grenko.« (Dolenc 2006: 30).

V zgodbi o *Cerkvenih netopirjih* se pripovedovalec odpravi domov, vendar ga na poti napadejo netopirji. Eden ga celo ugrizne v prst. Netopirje obtoži, da so ničvredneži, a se na koncu izkaže, da so svojo modrost pridobili v cerkvi, saj gre za cerkvene netopirje. Pripovedovalec je nato omagal v cerkvi in se prebudil šele naslednjega dne. Zgodba je polna elementov fantastičnosti in tako v njej najdemo parabolično perspektivo, ki je značilna za pravljice (pripovedovalec se pogovarja z netopirji). Iz tega lahko sklepamo, da je tudi pripovedovalec prvoosebni, saj pripoveduje svojo zgodbo o srečanju z netopirji.

Mate Dolenc ideje za svoje zgodbe črpa iz vsakdanjega življenja. Ko so mediji objavili novico, da je v rokav reke Temze v središču Londona priplaval kit, je nastala zgodba o kitu, ki je hotel videti London. Ideja je izšla iz čisto realne novice, nato pa v zgodbo vstopi element fantastičnosti, pripovedovalec se uleže in se z mislimi poveže s kiti, ki mu povedo, da se je eden od njih odločil obiskati London in izkusiti, kako je biti turist. Ogledal si je znamenitosti, vendar se v reki ni mogel več obrniti, da bi odplaval na odprto morje. Šele zaščitniki živali in veterinarji so mu pomagali spremeniti smer in ga prav usmeriti, vendar se mu je tik pred odprtim morjem ustavilo srce. Vsi so žalovali za kitom, nauk zgodbe pa je, da je bolje ostati doma kot raziskovati svet, saj je to lahko nevarno. V tej kratki pravljici se ponovno srečamo z okvirno in vloženo zgodbo kot pri *Škorpionovem poljubu*. Na začetku je pripovedovalec prvoosebni in mladim bralcem pojasni, kje je dobil idejo za zgodbo, ko pa začne pripovedovati o kitu, pa preide v tretjeosebne avktorialnega pripovedovalca. Perspektiva je parabolična.

Ko je Slovenijo preplavila vest, da razsaja ptičja gripa, je gotovo nastala zgodba o papigi Togo z naslovom *Ptičja gripa*. Lastnik je Togo pretihotapil v Evropo iz Afrike in njen izgled je bil zelo eksotičen, saj je bila tropska ptica. Kljub vsemu pa je bila nesrečna, saj ni imela svobode. »Gledam svobodne ptice, ki se spreletavajo nad jezerom. Sicer se tudi jaz malo spreletavam, v glavnem po stanovanju, pa tudi hodim po tleh, snemam ljudem copate z nog in grizem vrata in noge od stolov.« (Dolenc 2006: 44.) Ko se je pojavila ptičja gripa, so iz okolice odpeljali vse pernate živali in papiga se je zbala, da bodo odpeljali tudi njo. Pripovedovalec je v zgodbi tretjeoseben, prevladuje pa parabolična perspektiva. Iz pravljice je mogoče potegniti spoznanje, da vsaki živali v ujetništvu nekaj manjka in je bistvena svoboda.

V zgodbi *Stoprvi medved* govori o medvedih, ki so pred vojno v Bosni pribežali k nam. Posredno je tukaj mišljeno množično priseljevanje ljudi z Balkana v Slovenijo zaradi balkanske vojne. Medvede so na tej poti doletele hude stvari, nekaj so jih povozili, druge postrelili, tretjim z gradnjo novih cest odvzeli prostor za gibanje. Medved Medjed, glavi junak pravljice, pa je nekega kresnega večera slišal pogovor med državnimi pomembneži. Odločili so se, da bodo – zaradi denarja – izdali nov zakon o odstrelu stotih medvedov. Pripovedovalec je tretjeosebni, v pravljici pa je skrita kritika vlade, da politične odločitve temeljijo na denarju.

Zgodba *Jastog je nag!* je zgodba o jastogu, ki je užival v razkošju Piranskega akvarija, nato pa ga je popadla grozna hudobija in začel je ustrahovati ostale ribe. Prepričan je bil, da je glavni. V akvarij je vpeljal teror, da so se ga vse ribe bale. Nekega dne pa mu je počil oklep in ostal je nag, brez zaščite. Takrat so se ribe maščevale in ga pojedle. Od njega je ostal samo oklep. Pisatelj zgodbo zaključi, da se tako zgodi z vsemi samodržci v morju in na zemlji, saj pod njihovimi oklepi ni nič drugega kot slabotno meso.

Realistična je zgodba *Polhi, ki so vzljubili glasbo*. Pripovedovalec se je polhov želel znebiti, a jih ni želel zastrupiti. Nekje je prebral, da polhe moti glasna glasba, zato je nekega dne, ko je za dalj časa odšel, pustil na glas prižgan radio. Ko se je vrnil, je ugotovil, da so polhi glasbo vzljubili in takrat se je sprijaznil, da bo pač moral živeti z njimi. Polhe v zgodbi tudi opiše: »Imajo malo izbuljene oči, črne kot nočni metulji, in z njimi buljijo vame.« (Dolenc 2006: 69). Vendar pa je v zgodbo vpet tudi element fantastičnosti, ko se polhi začnejo pritoževati, ker jim je pripovedovalec ugasnil radio. Navadili so se na poslušanje glasbe. Omenjeni so vsi večji skladatelji Brahms, Strauss, Paganini, Chopin, ne pozabi pa niti na slovenske glasbenike: Kreslina, Predina, Magnifica, Atomic Harmonik ...

Naslovna zgodba *Zabloda laboda* govori o črnem labodu Nerotu, ki si je želel belo izvoljenko. Pisatelj tukaj z opisom lepo prikaže lepoto črnega laboda in okolje, jezero na drugi strani Alp, kjer črni labodi živijo. Ostali črni labodi, ki so že imeli družice, so ga velikokrat zbadali, da bo za vedno ostal sam, nato pa je Nero le srečal svojo ljubezen in začel vsak dan odhajati z otoka. Čez čas je prijateljem labodom izdal, da hodi k svoji ljubezni, beli labodki. Nekega dne so mu sledili in ugotovili, da se je Nero zaljubil v star, bel pedalin. Prijatelji labodi so mu hoteli povedati, da to ni normalno, vendar se je Nero besno zakadil vanje in tako branil svojo gospodično. Stari modri labod pa jih je podučil, da

je ljubezen slepa, zato naj ga pustijo pri miru. Izrazil je še upanje, da bo imela Nerotova zgodba s pedalinom srečen konec. Pripovedovalec je tretjeosebni in avktorialni, perspektiva pa je parabolična.

Skozi vseh šestnajst zgodb se pripovedovalec spreminja. Enkrat se srečamo s prvosebnim personalnim pripovedovalcem, drugič ga v zgodbi zamenja avktorialni tretjeosebni pripovedovalec. Vsaka zgodba sama zase predstavlja celoto. V zgodbah se prepletajo tudi perspektive. Prevladuje parabolična perspektiva, ki se ubesedi v kratki fantastični pripovedi kot književni vrsti. Nekaj zgodb pa je izrazito realističnih in v njih najdemo resničnostno perspektivo (npr. kako mestne luči zakrijejo nebesni svod z žarečimi zvezdami).

10.8 Polnočna kučavica in druge zgodbe (2008)

V zbirki opisuje svoje doživljanje narave in odnos do živali. Hudomušno razloži, da so polhi in veverice vegetarijanci in jedo samo rastline. Kune so po izgledu podobne mačkam, ki jih je povozil vlak. Mačke jedo pečene miši, ki jim jih on ulovi, saj same ne znajo loviti. V Bohinjskem jezeru plavajo velike progaste ribe, ki izgledajo, kot bi imele oblečene pižame. V Bohinju prebivalci ne gojijo več krav cik, temveč so jih nadomestile škotske krave, ki po izgledu spominjajo na bivole ali bizone.

V tej zbirki kratkih fantastičnih pripovedi izobražuje mlade bralce. V pravljici o Orlovem spoznanju nakaže na problem ločitve pravljica vs. basen. Razjasni, da se pravljice, v katerih nastopajo živali, imenujejo basni. Zanimiva je oblika zgodbe, v kateri nam predstavi dva zaključka basni. V besedila pa Dolenc vnaša tudi zunajliterarne elemente, npr. avtorja za odrasle Ivana Mraka in njegovih osemnajst mačk. Mačke današnjega časa ne znajo loviti miši, zato mora namesto njih to početi on. Omeni pisateljico Svetlano Makarovič, veliko ljubiteljico mačk, in našteje nekaj najbolj slavnih mačk in mačkonov: Mačka Murija, Muco Copatarico, gostilno Maček, jutranjega mačka, kadar zvečer popije preveč vina. Intertekstualno se navezuje na like iz pravljic, nato pa preide na raven aluzij za odrasle¹⁶, ki jih otroci ne razumejo.

¹⁶ Aluzija pomeni namig na kako znano dejstvo s pomočjo primere ali metafore, npr. politični pokojni revolucionar Maček, gostilna Maček, jutranji maček, ki nastane zaradi preveč popitega alkohola.

Bohinj, kjer preživi proste vikende, ima za pisatelja močan pomen. Opiše lepote Bohinja, kjer se počuti kot v idili obdani z gorami. Pove, da ima v Bohinju dež mlade in razloži, da to pomeni, da rado dežuje. Našteje ribe, ki jih je moč najti v Bohinjskem jezeru (ostrize, postrvi zlatovčice ...). Napiše zgodbo o novih časih v Bohinju, ko ni več tako kot včasih. Nič več ne srečuje prašičkov v ogradi, temveč so prašiče zamenjali vietnamski prašiči, navadne krave cike so zamenjale škotske krave, celo bohinjskega sira ni več mogoče kupiti v Bohinju, saj je ob nakupu sira na zadnji strani odkril napis »Product of Italy«. V Bohinju so se preselili kavboji z mobilnimi telefoni za pasom, na domačem vrtu pa je z bukve pred hišo listje obirala žirafa. V pasti za miši je našel utopljene tri bele miši, kar ga je pretreslo. So se črne miši kar naenkrat spremenile v bele? V glavi se mi je porodila asociacija na bele miške, ki jih človek vidi, kadar pogleda preveč globoko v kozarec. Je pisatelj mislil iste miške? Zgodbo zaključi z mislijo, da če se v Bohinju vse spreminja, mogoče tudi dežja ne bo več.

V zgodbi *Najmočnejša žival na svetu*, v kateri govori o pršicah, ki lahko močno zaznamujejo človekovo življenje, se je poigral z besedami in slovenskim jezikom. Kaj je pravilneje – pomencal vs. mencal ali pomel vs. mel? »Težka stvar tale slovenščina!« (Dolenc 2008: 25.) Z izjavo bi se strinjal marsikateri osnovnošolec, ki mu predmet slovenščina dela težave, pa čeprav gre za materni jezik. Razpravlja o frazemu *vleči za ušesa*, zakaj se ne reče vleči za uhlje, saj je uhlj tisti del ušesa, ki štrli iz glave. Z vsem tem razglabljanjem pa izobrazuje mladega bralca in ga uči pravilne uporabe frazemov. A ne samo to, hkrati tudi razloži, kaj pršice sploh so in s čim se hranijo: »Hranimo se z odmrliimi ostanki živih organizmov in lahko rečemo, da imaš ti na sebi kar obilo takšnih odmrlih ostankov samega sebe.« (Dolenc 2008: 29).

V zgodbi o rilčkarjih pojasni, kdo rilčkarji sploh so. To so hrošči, ki v cvet ali liste navrtajo luknjo in vanjo odložijo jajčeca. Pojasni razliko z rilčarji, kamor spadajo prašiči, sloni, rilčaste pijavke in rilčaste podgane. Poigra se s prenovitvijo frazema *dobiti po rilcu*, ki izhaja iz frazema *dobiti po nosu/gobcu*. Na koncu vsake zgodbe postavi retorično vprašanje brez odgovora, npr. »Ali se svet res postavlja na glavo?« (Dolenc 2008: 49).

Zelo dobro se kaže pisateljevo poznavanje živali v zgodbi *Čebelice in klop*. Čebela piči, vendar želo ostane v koži in čebela umre. Jezika čebel, pa se je mogoče naučiti, tako kot

tujega jezika, npr. angleščine. Ponovno se spomni medvedka Puja in njegove zasvojenosti s sladkim medom, ki ga delajo čebele. Razpravlja, kje vse je mogoče uporabljati med (v čaju, na kruhu, lahko ga jemo z žlico ...). Simpatično razloži, kako je preko čebeljega pika spoznal prvo ljubezensko bolečino. Utrgal je rožico, da bi jo dal neki punčki, in čebelica ga je med nabiranjem cvetnega prahu pičila. Ob čebelicah pa opozori, da se je potrebno bati klopov, ki človeka izkoristijo, se zažrejo vanj in izsesajo kri. Zanimivo je, da sam klopa odstrani z UHU lepilom, vendar mlade bralce opozori, da je potrebno odstraniti tako telo kot glavo.

V zgodbi *Kengurujev toplogredni prdec* razmišlja o literarnih vplivih, zakaj se knjige med seboj ne bi mešale, saj nas v šoli učijo, kako je neka knjiga vplivala na tega in tega pisatelja. Je intertekstualen, saj citira *Medveda Puja* in *Hišo na Pujevem oglu*. Omenja celo Noama Chomskega, ki »ni naredil mature«, a je zdaj predavatelj na številnih univerzah. Zaključi z razpredanjem o vplivu romantike na Prešerna in simbolizma na Cankarja ter humorno zaključi z vplivom kravjih toplogrednih plinov na ozračje.

Zaide pa tudi v vesolje, kjer plava črn klobuk Charlija Chaplina, vendar nihče ne govori o tem, da ga ljudje ne bi imeli za norega. Zgodba ima vse prvine fantastike. Tudi Slovenec je že bil v vesolju, čeprav je bil rojen v Ameriki. Ravno tako obstaja življenje v vesolju. Ko nam tehnika odpove, takrat lahko dobimo sporočilo iz vesolja. Hkrati pa je tudi pesniško navdahnjen in pokaže svojo poetično plat, češ da ima vsako bitje svojo zvezdico na nebu in ta zvezdica ugasne, ko bitje umre. Želi si, da bi Zemljani vzpostavili prijateljski stik z Nezemljani in s tem podira stereotip, da so Nezemljani zlobna bitja. A tudi smrt mu ni tuja. Okoli nas so duhovi ljudi, ki so pred nami hodili po naši zemlji in jih moramo spoštovati ter se jih spominjati.

V zbirki kratkih fantastičnih pripovedi avtor prehaja od lažje predstavljivih tem k abstraktnejšim, težje razumljivim (vesolje, Nezemljani, posmrtnost). Ob branju sem dobila občutek, da mlademu bralcu sporoča, da ima vse, kar nas obdaja, svoj smisel. Ne obstaja samo zato, da je, kar je. Vse kar nas obdaja, je živo, diha in ima v svetu, ki nas obdaja, svojo nalogo in namen. Veliko je retoričnih vprašanj, na katera mlademu bralcu ne odgovori. Proti koncu zbirke je vprašanj v vsaki zgodbi več. Za mladega bralca se mi zdi knjiga zahtevna, saj pušča odprta vrata diskusijam. O tem, kako jo razumejo in kakšno sporočilo vidijo v zgodbah, o vsebini, o vsem tem bi se morali pogovoriti s starši ali

učiteljem slovenščine. V vsaki izmed zgodb sem sama našla neko sporočilo, ki je bilo izpostavljeno na ekspliciten ali impliciten način.

Skozi zgodbo nas vodi prvoosebni personalni pripovedovalec, ki dobro ve, kaj bralcu sporoča. Perspektiva je parabolična, saj vsebuje veliko razlag in s tem posredno poučuje bralca. Srečamo pa se tudi s perspektivo oporekanja in z elementi fantastične pripovedi ter s perspektivo čudenja. V zgodbah je moč najti veliko vzporednic. V zgodbi z naslovom *Resnična o ježevcu z Rožnika* je prva zgodba namenjena mlademu bralcu, saj govori o personificiranem ježu, ki nemotivirano uide iz živalskega vrta. Druga plat zgodbe pa je bolj esejistična, saj avtor razmišlja o svobodi: »A kaj je 'svoboda', tako ni vedel, ker se je že rodil v ogradi.« (Dolenc 2008: 6).

Milena Mileva Blažić je v svoji recenziji o knjigi *Polnočna kukavica in druge zgodbe* zapisala: »[G]re za tipičen primer postmodernističnih kratkih zgodb, v katerih avtor poudarja tudi neliterarne prvine. Gre za zbirko, v kateri so ubesedeni naslovniški pluralizem, različni slogi, poetike in perspektive.« (Blažić 2010: 128).

10.9 Kraljičin lipicanec in druge zgodbe (2009)

Knjiga deluje kot neka predstavitev lepot Slovenije. Pisatelj z naklonjenostjo opisuje lepoto okolice Bohinja, kjer ima vikend in v njem preživi veliko časa. Na tem vikendu je nastalo veliko pravljic, ki so bile prej objavljene tudi v zbirkah *Polnočna kukavica in druge zgodbe*, *Zabloda laboda in druge zgodbe* idr.

Motiv za naslovno zgodbo je pisatelj našel ob obisku angleške kraljice, ki je obiskala našo malo Slovenijo in smo ji podarili konja lipicanca. Predstavi našo deželo Slovenijo in opiše konje lipicance, ki naj bi izvirali iz Španije, trenirani pa so bili na Dunaju. Ves čas je humoren, zabaven, zgodba ima vse elemente pravljice, saj se začne: »Nekoč je bila za devetimi gorami in devetimi vodami majhna dežela, ki je želela postati velika in razpoznavna. Razpoznavna zato, ker je komaj kdo na svetu vedel zanjo in velika, ker je bila tako majhna, da si naredil tri korake v katerokoli smer in že si bil na njenih mejah in si se moral obrniti in oditi v nasprotno smer, če nisi hotel prestopiti meje.« (Dolenc 2009:

10). Zgodba pa ima še en motiv, ki ga je v intervjuju za *Večer* izdal Mate Dolenc, in to so nasprotja pri gradnji golf igrišča v Lipici.

V vseh zgodbah je glavni junak pisatelj, ki doživlja nenavadne dogodivščine in jih kot kakšna babica pripoveduje mladim bralcem. Srečamo se z elementi fantastičnega, kot je npr. v pravljici *Spiritistična seansa z Albertom*, ko zakoljejo škotskega bikca Alberta, pisatelj pa dobi zrezke, rebrca in kosti za juho. Ko si za večerjo pripravi slasten zrezek, zasliši Albertov glas in na krožniku zagleda veliko goveje oko, iz katerega spolzi solza. Ali pa v zgodbi o bohinjskem medvedu, ki si želi postati drugi medvedek Knut. Ko so ga ujeli, so mu natakili ovratnico z GSM telefonom, da bi mu prisluškovali, in medved je poklical našega Mateta in ga povprašal, če je že postal znan kot medvedek Knut. Ali res obstajajo ovratnice z GSM telefonom? V pravljicah Mateta Dolenca zagotovo.

Prevladuje ironija, ki bralca nasmeji, hkrati pa mladega bralca poučuje, kje se lahko sreča s kravami: »No, da srečaš krave, moraš stopiti že malo dlje iz mesta, vsaj štiri do pet korakov. Čeprav jih srečamo tudi doma, v kuhinji; na krožniku. Vendar imajo v tem primeru popolnoma drugačno obliko. Obliko zrezka, golaža, pečenke.« (Dolenc 2009: 21–22). Ne manjka pa niti humorja, saj se pisatelj norčuje iz samega sebe. V Šentjerneju na Dolenjskem je po obisku gostilne velikokrat zavil v hlev, zato so prijatelji pravili, da hodi h kravam spat, posledično pa so ga vedno vprašali: »Kje imaš pa tisti svoj hlev na kolesih?« (Dolenc 2009: 22) namesto, kje imaš avto.

V zgodbicah velikokrat postavlja retorična vprašanja, na katera odgovori, na druga pa mora odgovore najti bralec sam. Bralca spodbuja k ustvarjanju prispodob, npr. trop volkov enači s tropom dedcev v gostilni, krdelo volkov pa je enako kot krdelo podivjanih otrok. Ima pripovedovalec občutek, da je dandanes veliko podivjanih otrok? Z retoričnim vprašanjem spodbudi bralca, naj odgovor poišče sam, ponudi pa mu namig: »Ampak saj vi niste takšni, a ne?« (Dolenc 2009: 26), »Kaj pa, če to sploh niso bili volkovi? Če so bili ljudje? Saj so se obnašali čisto po človeško?« (Dolenc 2009: 30). Izpostavi značajno lastnost, da ljudje skrivamo svojo naravo in znamo biti ravno tako krvoločni kot volkovi. V časopisu *Večer* je odkrito povedal, da je z volkovi poimenoval naše tajkune.

Zelo rad prebira zgodbe o medvedku Puju in se ga je spomnil tudi v svoji knjigi. Ko je v Sloveniji vladala panika zaradi pojava prašičje gripe, je napisal pravljico o Pujsku, ki so se

ga vsi izogibali, saj so se bali prašičje gripe, na koncu pa jih je pisatelj prepričal, da ni nevarnosti in so ga iz ljubezni pojedli, saj se ne reče zaman, da imaš nekoga tako rad, da bi ga kar pojedel. Nabrit tale naš pisatelj Mate, vendar se je celo on ustrašil, da ne bo več našel Pujska v zgodbah o medvedku Puju.

V kratkih fantastičnih pripovedih je zaznati razgledanost pisatelja, saj v pravljico o tiranozavru Rexu vplete Jurčičevega Krjavlja iz *Desetega brata*. Kaj pa ima Jurčičev Krjavelj skupnega z zgodbo o tiranozavru Rexu? Vsega je bil kriv cviček, ki so ga pisatelj in prijatelji pili in razpravljali o prazgodovini. Ponoči je naš junak sanjal, da ga je obiskal tiranozaver Rex, ki je bil zelo podoben kokoši, na koncu pa se je izkazalo, da ga je obiskala le kokoška. Vendar pa pisatelj pravljico zaključi na humoren način: »In kaj sva imela skupnega Jurčičev Krjavelj in jaz? Oba sva pila cviček, če ni bilo vmes tudi nekaj šmarnice.« (Dolenc 2009: 45).

V zgodbi *Jastogi z vseh strani* je skrita politična kritika, čeprav zgodba govori o slovenskem in hrvaškem jastogu. Pomembno težnjo ima stavek pisatelja, da se ne bo mešal v meddržavne odnose med jastogi, zato v gostilni raje naroči špagete. Zapisano bi lahko letelo na naše spore s Hrvati za del Jadranskega morja oz. na vprašanja meje med slovensko in hrvaško stranjo na morju.

Ne pozabi pa niti na ekologijo, kar je primer *Bohinjske jezerske deklice*, ki se huđuje nad umazanim domom. Zaradi malomarnosti ljudi je iz počitniške hiše državnega ministra izteklo kurilno olje in onesnažilo Bohinjsko jezero. Pa se ponovno srečamo z našimi politiki. Da je navezan na morje, pa je zgleden primer zadnja pripoved o prijatelju Jadroslavu, oslu, ki mu je pomagal tovoriti prtljago, kadar je obiskal svoj ljubi otok Biševo. Bralca tudi izobražuje, saj ga nauči nekaj dalmatinskih besed, svojega prijatelja pa ni pozabil, temveč ga je prišel obiskat v Gatulo, kraj na otoku, kamor so pošiljali osle umret.

Za Mateta Dolenca je značilna tudi besedna igra. Zakaj se reče na našem otoku, če je otok od vseh. Spomni se starih pesmi, ki smo jih peli v osnovni šoli *Kje so tiste stezice, ki so včasih bile ...*

V zgodbah prevladuje parabolčna perspektiva, ki je najbolj značilna za pravljice. Živalski in človeški svet sta med seboj tesno povezana, kar nakazuje komunikacija pisatelja z

živalmi, nastopajočimi v njegovih pravljicah. Pravljice odražajo temo povezanosti, soodvisnosti obeh svetov. Njegove zgodbe so satirične in družbeno kritične, saj posredno kritizira politične razmere in današnjo družbo. Mladi bralci tega sicer ne zaznajo, saj so za njih pomembne samo zgodbe z nastopajočimi volkovi, pujski, bikci, medvedi, ne iščejo pa druge, globlje razlage.

Trinajst pripovedi, ki jih najdemo v knjigi zgodb, je aktualnih, prepojene so s satiro, preproste, polne humorja in naklonjenosti do ljudi, kokoši, domačih pujsov in divjih merjascev. Srečamo medveda, spoznamo jezersko deklico in krokarja na Večni poti, škotskega bikca Alberta in tovariša Jadroslava. Delo bralca nasmeji, ga napoti v razmislek in opozori na reči, ki se v življenju mnogim zdijo nepomembne.

10.10 Maščevanje male ostrige (2010)

Maščevanje male ostrige je trenutno zadnja zbirka, ki jo sestavlja dvanajst kratkih zgodb. V njej nastopajo živali: od mačkov, nilskega konja, hobotnice in kamele do letečega slona. Zgodbe so prepredene s humorjem in ironijo, hkrati pa skozi njih avtor niza svojo ljubezen do živali, srečam pa se celo z avtorsko samorefleksijo.

Prva in druga zgodba govorita o črnem mucku, ki ga je pisatelj poimenoval Mev. Čeprav ni bil ljubitelj mačkov, kot je sam povedal že v več zgodbah, je malega mucka vzljubil. V njem je videl reinkarnacijo svojega dobrega prijatelja Mileta, slikarja in oblikovalca, dal pa mu je tudi idejo za naslov zbirke *Ozvezdje Jadran*. Mačko je v prvi zgodbi primerjal s pisateljem, saj imata oba nekaj skupnega. Ure in ure se lahko valjata po postelji in boljčita v strop, potem pa pisatelj skoči in napiše knjigo, kaj naredi muc, pa prepusti bračevi domišljiji. V zgodbi je tudi poučen, saj pove, da so v starem Egiptu mačke po božje častili, da jih imajo nekateri narodi za simbol teme in zla ter da ima mačka sedem življenj. V drugi zgodbi z naslovom *Pogrešanje* pa črni muc Mev izgine in pisatelj občuti osamljenost. Ugotovi, da ga pogreša. Dolenc je zelo spretno in spoštljivo opisal svoja čustva ob izginotju črnega muca, ravno tako kot stanje žalovanja in pogrešanja črnega muca. »Tako je, če nekoga zelo pogrešaš. Vidiš ga povsod in v vsakem bitju.« (Dolenc 2010: 14).

Nato je sledil preobrat, saj naslednje zgodbe nimajo ničesar skupnega s črnim mucem. V zgodbi o kameli in lepem princu kritizira naše politike. Iz opisa Lepega Princa izkušeni odrasli bralec lahko prepozna predsednika vlade Boruta Pahorja. Polna je politične zafrkljivosti, saj se deloma norčuje iz našega Lepega Princa, ki v šejkovi deželi ne ve, kaj bi počel in je preveč pod vplivom njihovega močnega čaja, mu je pa zelo pomembno, da je najlepši v deželi. Tukaj pisatelj potegne vzporednico s pravljico o Sneguljici. Hudobna čarovnica je spraševala čarobno zrcalce: »Zrcalce, zrcalce na steni, povej, katera najlepša v deželi je tej?« Tako je tudi naš Lepi Princ vsako jutro spraševal svoje ogledalo: »Ogledalo na steni, povej, kdo je najlepši v deželi tej!« (Dolenc 2010: 16). Lepemu Princu je šejk v zahvalo za obisk podaril dve kameli, sklenila pa sta tudi posel za gradnjo cest v puščavi. Ob tej priliki pisatelj mladega bralca pouči, da kamele zaradi grbe, v kateri shranjujejo vodo in tako lahko preživijo brez vode v puščavi, imenujemo tudi velblodi ali dromedarji. Hkrati humorno pristavi, da kamelje mleko pripomore k ohranjanju lepote, če ga pijemo in se včasih z njim umijemo. Lepi Princ ga je pil in si včasih s kamelijim mlekom umil obraz, zaradi česar je bil vedno lepši. Tudi ilustracija ob zgodbi kaže poteze našega predsednika vlade.

Pozabil pa ni niti na preroško hobotnico Paula, ki je napovedoval zmagovalce svetovnega nogometnega prvenstva. Pametna hobotnica Paul je bila zelo znana in se je o njej veliko govorilo tudi v medijih. Tako je Dolenc dobil idejo za svojo zgodbo o Jasnovidcu Paulu. Ključno vlogo so pri izbiri zmagovalcev imele školjke. Na podlagi školjke, ki se mu je zdela slastnejša, je Paul izbral škatlo. Zastave v ozadju ga niso zanimale. Španci so se na koncu odločili kupiti Paula, ker je napovedal njihovo zmago, vendar se je izkazalo, da Paul ni hobotničar temveč hobotnica. Izlegel je ikre in poginil, saj hobotnice umrejo, ko izležejo ikre. Tako se sklene življenja krog. Pripoved je hudomušna, a hkrati poučno domiselna.

Zgodba *Golobi v času mrka* je poetična hvalnica živalim in ljudem ter sobivanju. Golobi pismoše so v času sončnega mrka zgrešili smer, saj jim le-to služi za orientacijo. Pri človeku na barki sredi morja so počakali na konec sončnega mrka in nato nadaljevali pot. Celo sredi morja lahko naletimo na človeka. Pri branju sem dobila občutek, da cilja predvsem na človečnost in odnos človeka do živali, saj se vedno manj ljudi zmeni za živa bitja okoli sebe.

V zgodbi *Nilski konj iz Hipopotamije* pa je zelo humoren. Ugotavlja, kje je Hipopotamija in kje živijo nilski konji. Hipota, kot ga poimenuje, tudi opiše: koliko tehta, s čim se hrani, kakšne zobe ima ... Hipo odide iz živalskega vrta celo na potovanje, saj so poplave pri nas tako razrahljale zemljo, da je kar odplaval in si dobro ogledal našo deželo. Zgodba se konča s prepirom med zdraviliščem in živalskim vrtom, saj se je nilski konj Hipo znašel v jezeru pred zdraviliščem. On je bil sicer čisto srečen: v jezeru se je namreč razrasla tropska solata. Zdravilišče je bilo zadovoljno, ker so se tako znebili tropske trave, živalski vrt pa je Hipota želel nazaj. Kako se je prepir končal, bralci ne izvedo, saj ima zgodba odprt konec. Lahko si le predstavljajo.

Naslovna zgodba *Maščevanje male ostrige* je samoironična. Glavni junak je pisatelj, ki se odpravi na lov, vendar ničesar ne ujame. Na poti domov je našel ostrigo in jo kasneje pojedel, ostriga pa mu je napovedala maščevanje. Ponoči ga je začela mučiti putika in boleti palec na nogi. Ker je pozabil, kam je dal zdravila, do jutra ni spal in tako je mala ostriga držala obljubo in se maščevala. Zgodbo je zaključil z lepo mislijo, da »[i]z majhne napake nastane velik problem« (Dolenc 2010: 40). V zgodbi mlade bralce tudi poučuje, saj govori o podvodnem ribolovu in razloži, kaj to sploh je, ter da resnične zgodbe včasih zvenijo najbolj fantastično.

Na enem od podvodnih ribolovov je pisatelj naletel na brancina Fondo in ga odpeljal do ribogojnice, kjer so iz plastičnih kadi stresali mlade brancine v večje kletke. Pripeljali so jih iz Italije. Tudi brancin Fonda je bil iz Italije, a je znal govoriti slovensko, hrvaško in italijansko. V tej zgodbi se pokaže težnja po enakosti in kolektivnem duhu, ko pisatelj zapiše skozi usta brancina Fonde: »[A] ni vseeno, kateri jezik govorimo? Vsi smo brancini iz Piranskega zaliva.« (Dolenc 2010: 45).

Zanimiva pa je zgodba *Leteči slon*, ki govori o indijskem slonu Sonyju in šrilanški slonici Lani. Pisatelj mladega bralca pouči, kakšni so sloni. Sony se je postaral in s slonico Lano se spominjata lepih starih časov. Hvalita starega predsednika, ob katerem sem dobila asociacijo na Tita, in ga primerjata z Lepim Princem izpod Alp. Ponovno naletimo na motiv reinkarnacije. Slon Sony si zaželi, da bi postal ptič in potem bi bil res slon, ki leta po zraku. Želja se mi je uresničila, saj pisatelj zapiše: »Tako zdaj bivši slon v obliki galeba leta nad Brioni. Ime mu je Sony.« (Dolenc 2010: 58).

V predzadnji zgodbi *Lampuga iz Lampeduze v Tržaškem zalivu* pripoveduje, kako je lampuga prišla iz toplega morja v Tržaški zaliv, se izgubila, kasneje pa jo je začela boleti še glava. Pisatelj ribo podrobno opiše, da bi jo mladi bralci čim bolje poznali. Med iskanjem poti v toplo morje naleti lampuga na skušo. Razloži ji, da je za vse kriv plinski terminal, hlajen z morskovo vodo, ki jo črpajo z dna. Posledično je zato morje motno, hladno in umazano. Lampuga izgubi orientacijo in pristane na obali, kjer so že našli šest delfinov in enega kita. Možje v oblekah, kot imenuje politike, se niso zmenili ne za biologe, ki so naredili raziskavo, niti za rezultate raziskave. Pomemben jim je bil samo denar. Tukaj Dolenc kritizira današnjo družbo, da se preveč žene za dobičkom, pozablja pa na svoje srce: »Nobenega od njih ni bolela glava. Ker ti ljudje nimajo glav, niti srca.« (Dolenc 2010: 65).

V zadnji zgodbi *Knjige, potoček in plamenček* se ponovno vrne na začetek, v hišico ob robu gozda, kjer nastajajo zgodbe. Tako zaključí krog celotne zbirke. Spomni se svojih že objavljenih del, *Sporočilo iz vesolja* iz zbirke *Polnočna kukavica in druge zgodbe*, in tega, da ima v Bohinju dež mlade, o čemer je tudi že pisal v prejšnjih zbirkah. Ko se je vrnil v hišico ob robu gozda, je bilo vse tako, kot je pustil, edini znak življenja je bil kravjak škotskih krav, na katerega je stopil. Razveselil se je življenja in bližine živali. Preden se je odpravil spat, si je na nočni omarici prižgal čajno lučko, ki deluje kot koncentrat vseh ognjev in luči, sonca, lune in zvezd. Z opisom je pisatelj ustvaril posebno vzdušje, ki na bralca pusti močan vtis. Ponoči, ko dežuje, se voda kot potoček zliva po žlebu navzdol in ustvarja občutek, kot bi ležal ob potoku. Spomnil se je celo knjig, ki so njegov stalni spremljevalec: »Seveda imam ob postelji še knjige, mnogo knjig. Knjige so reka in ogenj v moji glavi. Celó, ko spim. Kdor ima knjige, potoček in plamenček, ni sam. In črke v računalniku, ki čakajo.« (Dolenc 2010: 70).

Zbirka je zanimiva, namenjena tako mlademu kot odraslemu bralcu. Vsak od njiju zgodbe lahko razume po svoje. Odrasli izkušeni bralec bo v njih videl več kot le zgodbo. V večini zgodb nastopa tretjeosebni vsevedni pripovedovalec, v nekaterih zgodbah pa ga zamenja prvoosebni personalni pripovedovalec. A ni ves čas konstanten, spreminja se od zgodbe do zgodbe. Enako je s perspektivo. Večina zgodb je preplet resničnostne perspektive s parabolično. Čeprav so zgodbe kratke sodobne pravljice, skrivajo v sebi veliko resnic in pogosto izhajajo iz resničnega dogodka, ki je avtorju služil za izhodišče zgodbe.

11 PRIMERJAVA MLADINSKE LITERATURE MATETA DOLENCA Z LITERATURO ZA ODRASLE

Za Mateta Dolenca je najznačilnejša kratka proza, čeprav je napisal kar nekaj romanov, med katerimi je najbolj znan *Vampir z Gorjancev*. Zgradba novel je trdna, dopolnjujejo pa jo izredna živost pripovedovanja, dopolnjena s posebno srhljivostjo, ki spremlja Dolenčeve junake. Zgodnja dela so močno prepredena s kritiko družbe in se dogajajo v urbanem svetu. Dolenčevi junaki so nekakšni osamljeni otoki, ki ob sebi za svoj obstoj nujno potrebujejo žensko. Z njo se sicer ujamejo erotično, nikoli pa ji ne morejo priti prav do dna. Vse naštetu bi lahko veljalo tudi za njegove pravljice, vendar je kritika družbe bolj zakrita, čeprav je še vedno prisotna. Junaka, ki je v literaturi za odrasle pogosto mlad odrasel človek, so zamenjale živali ali otrok, velikokrat pa se je v vlogo junaka postavil tudi sam in nastopil v vlogi pripovedovalca. Na ta način je podkrepil vtis, da pripoveduje kratko pravljico. Ženski liki v kratkih sodobnih pravljicah nimajo pomembnejše vloge, izjema je le roman *Golo morje*, kjer bi bili moški brez žensk izgubljeni v svetu oz. brez njih sploh ne bi mogli shajati.

Literarni prostor v zgodnejših delih zajema tako skrivnostni svet okrog Gorjancev kot kraje v urbanih naseljih, kjer se srečuje mladina. Kasneje preseli literarni prostor v bližino morja in njegova dela bolj ali manj postanejo zaznamovana z morjem. Podobno je tudi v njegovi mladinski literaturi. V kratkih sodobnih pravljicah se glede na zbirko izmenjujeta urbani svet in svet morja. V zbirkah, v katerih morje nastopa kot osrednji literarni prostor, se pogosto dotakne ekoloških tem, poučuje bralca o življenju v morju in ureditvi, ki vlada v podvodnem svetu. V pravljicah, ki pa so bolj urbanistično usmerjene, zapiše svoja doživetja iz okolice hišice ob robu gozda. Med njimi je več zgodb, v katerih je mogoče najti kritiko družbe.

12 SKLEP

Mladinska književnost pomembno vpliva na vsakega izmed nas, saj smo vsi odraščali s pravljicami; pripomogle so k večji domišljiji, preko njih pa smo razvijali tudi občutek za moralne vrednote. Z branjem pravljic in knjig smo širili besedni zaklad in se socializirali.

V diplomski nalogi sem se posvetila analizi opusa mladinskih del Mateta Dolenca. Ugotovila sem, da od vseh pripovednih zvrsti prevladujejo kratke sodobne pravljice. Analizirala sem jih z vidika pripovedovalca in perspektiv, ki se največkrat pojavljajo v njegovih delih.

V kratkih sodobnih pravljicah Mateta Dolenca prevladuje prvoosebni personalni pripovedovalec, ki pa se velikokrat prepleta s tretjeosebnim vsevednim pripovedovalcem. Nekaj je zgodb, kjer je pripovedovalec samo prvoosebni personalni ali tretjeosebni vsevedni. Delež zgodb s prvoosebnim personalnim pripovedovalcem je večji kot pa delež zgodb s tretjeosebnim vsevednim pripovedovalcem.

Od perspektiv sta bili najpogostejši parabolična in resničnostna, saj so kratke sodobne pravljice idejo dobile v realnosti, parabolična perspektiva pa je pripomogla k večji pravljичnosti in fantastičnosti. V svojih kratkih sodobnih pravljicah se je Dolenc opiral na Andersena in poskušal ustvarjati andersenovsko atmosfero.

V delih se močno navezuje na morje. Zbirki kratkih sodobnih pravljic *Morska dežela na železniški postaji* in *Morsko dno pripoveduje* sta prepredeni z morsko tematiko. Vse zgodbe se dogajajo v morju, nastopajo morska bitja, v ozadju pa je skrita tudi skrb za morje. Večina ostalih pravljic je vezana na kopno in so nastale v hišici ob robu gozda nekje v Bohinju. Kratke pravljice v sebi skrivajo kritiko družbe, še vedno pa je izrazit motiv skrb za naravo, ki se ji premalo posvečamo. Močno pa sta spet prepredena z morjem njegova mladinska romana. V romanu *Golo morje* morje simbolizira svobodo, neskončnost v svetu. Ekološki roman *Strupena Brigita* pa se v celoti dogaja ob morju in v njem. Literarni prostor je morje, saj gre za potovanje dečka po morskem dnu.

Pri pisanju je Mate Dolenc izviren, humoren in ironičen. S humorjem se bori proti temačnim silam, ki uničujejo naravo, norčuje se iz politikov, ki ne znajo voditi države in so zagledani sami vase, izviren je pri opisih, npr. pri popotovanju nilskega konja po Sloveniji pa tudi ironičen in samokritičen do samega sebe, ko ne posluša živih bitij, ki mu nekaj sporočajo. Otroci se v zgodbo lahko vživijo in plavajo z nilskim konjem po poplavljeni Sloveniji, z Lepim Princem odidejo v puščavo, kjer se srečajo s kamelami, v družbi Morskega dečka potujejo po morskem dnu in se sprašujejo, zakaj prebivalce morskega dna boli glava, itd. S svojo izvirnostjo, humorjem in ironijo mladega bralca posrka v zgodbo in poskuša vplivati na oblikovanje njegovih moralnih vrednot.

Na koncu sem mladinska dela Mateta Dolenca primerjala še z njegovimi deli za odrasle. Pri primerjavi sem se oprla na diplomsko delo Katje Lah *Tipologija novel iz opusa Mateta Dolenca*. Novele in romani, ki jih je obravnavala v svoji diplomski nalogi, so mi služili za izhodišče in ugotovila sem, da je družbena kritika od vsega najbolj prisotna tako v njegovi literaturi za odrasle kot tudi za mladino, le da je v kratkih sodobnih pravljicah bolj zakrita. Zelo močno je družbena kritika izražena v delu *Golo morje* skozi zgodbo treh prijateljev, ki ne najdejo pristnega stika s starši. Želijo si čim prej vstopiti v svet odraslih in se prepozno zavejo, da zna biti svet krut in krivičen do drugih ljudi.

13 VIRI

- Mate Dolenc. *Morska dežela na železniški postaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1986.
- Mate Dolenc. *Velika ptičja zadeva*. Ljubljana: Borec, 1987.
- Mate Dolenc. *Strupena Brigita*. Ljubljana: Borec, 1989.
- Mate Dolenc. *Morsko dno pripoveduje*. Ljubljana: Založba Mladika, 2004.
- Mate Dolenc. *Zablode laboda in druge zgodbe*. Ljubljana: Založba Mladika, 2006.
- Mate Dolenc. *Golo morje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.
- Mate Dolenc. *Polnočna kukavica in druge zgodbe*. Ljubljana: Založba Mladika, 2008.
- Mate Dolenc. *Kraljičin lipicanec in druge zgodbe*. Ljubljana: Založba Mladika, 2009.
- Mate Dolenc. *Maščevanje male ostrige*. Ljubljana: Založba Mladika, 2010.

14 LITERATURA

- Milena Mileva Blažić. Mate Dolenc: Polnočna kukavica in druge zgodbe. *Sodobnost*, 74/1 (januar 2010), 126–129.
- Milena Mileva Blažić. *Slovenska realistična in fantastična pripoved pri pouku književnosti v osnovni šoli*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003.
- Mate Dolenc. Knjiga, otrok in jaz (In še malo Slavka Pregla). *Otrok in knjiga*, 31/61 (2004), 78–80.
- Mate Dolenc. Golo morje. *Knjiga*, 9/10 (1988), 430.
- Alenka Goljevšček. *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Dragica Haramija. Pregled sodobne slovenske mladinske proze. *JiS*, 50. 3/4, 27–36.
- Marjeta Novak Kajzer. Intervju: Mate Dolenc. *Literatura*, 48/49 (1995), 64–73.
- Lilijana Klemenčič. Maščevanje male ostrige. *Štajerski tednik*, 64/52 (8. julij 2011), 10.
- Matjaž Kmecl. *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović, 1996.
- Marjana Kobe. *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Marjana Kobe (a). Pripovedovalec, pripovedna perspektiva v sodobni slovenski prozi za mladino. *Otrok in knjiga: Perspektive v mladinski književnosti*, 26 (1999), 36–40.
- Marjana Kobe (b). Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga*, 26/47 (1999), 5–12.
- Marjana Kobe (c). Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga*, 26/48 (1999), 5–12.
- Marjana Kobe. Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga*, 27/50 (2000), 6–15.

- Zdenko Kodrič. Prva plast zgodbe je za otroke, druga za odrasle. *Otrok in knjiga*, 37/78, 79 (2010), 114–116.
- Metka Kordigel. Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev. (Poskus nove, a ne čisto nove tipologije bralnega razvoja). *Otrok in knjiga*, 18/31 (1991), 5–19.
- Katja Lah. *Tipologija novel iz opusa Mateta Dolenca*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2011.
- *Literatura: leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2009.
- Igor Saksida. *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko*. Maribor: Obzorja, 1994.
- Igor Saksida. Mladinska književnost. *Slovenska književnost* 3. Ljubljana: DZS, 2001, 405–467.
- Igor Saksida. Opredelitve in predstavitve otroštva v sodobni slovenski mladinski književnosti. *Otrok in knjiga: Perspektive v mladinski književnosti*, 26 (1999), 7–15.
- Igor Saksida. Aktualnost tradicije pri pouku književnosti: naj mladi bralci v šoli res »beregajo kar koli in kakor koli«?. *Revija za elementarno izobraževanje*, 3/4 (2010), 5–23.

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Nina Štrumbl izjavljam, da je diplomska naloga moje izvirno avtorsko delo, ki sem ga napisala pod mentorstvom red. prof. dr. Igorja Saksida.